

XVII–XVIII a. LDK KULTINIŲ ATVAIZDŲ SKLAIDA: VIZITACIJŲ DUOMENYS¹

Aistė Paliušytė

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS

Saltoniškių 58, LT-08105 Vilnius

aistepal@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama kultinių atvaizdų sklaida remiantis XVII–XVIII a. katalikų bažnyčių ir unitų cerkvių vizitacijų aprašymais. Aiškinama, kaip juose reprezentuojami kultiniai atvaizdai ir jų kilmė. Gretinami skirtingo laiko, regiono ir bendruomenių (katalikų ir unitų) atvaizdų reprezentavimo ypatumai. Atskleidžiamas garsių kultinių atvaizdų kopijų plitimas, išryškunami skirtinguose LDK regionuose labiausiai gerbti atvaizdai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kultinis atvaizdas, kopija, paveikslų reprezentavimas, recepcija, votai, LDK.

Istoriografijoje nemažai tyrinėti išskirtiniai malonėmis ir stebuklais garsėjantys atvaizdai, jų istorija, ikonografija². Taip pat nagrinėta kai kurių paveikslų ikonografinių tipų sklaida, ikonų funkcionavimas katalikų bažnyčiose³. Nors kai kurie sakralinio atvaizdo

sklaidos aspektai jau buvo analizuoti, iki šiol trūksta darbų, kuriuose būtų nuosekliau įvertintas kultinių atvaizdų ir jų kopijų plitimas geografiniu bei socialiniu požiūriu ir jų sklaida būtų susieta su platesniu paveikslų recepcijos bei funkcionavimo kontekstu⁴.

- 1 Straipsnis parengtas vydam LMT remtą mokslinių tyrimų projektą „Kultiniai LDK atvaizdai: importas ir vietinė sklaida“ Nr. MIP-11160, pagal Tarybos remiamos veiklos „Mokslininkų iniciatyva parengti projektai“ kryptį.
- 2 Švč. Mergelės Marijos kultinių atvaizdų istoriografijai skirtas Tojanos Račiūnaitės straipsnis: T. Račiūnaitė, „LDK stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų apmąstymo būdai: istoriografinės pastabos“, in: *Virgo Venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, (ser. *Religinės kultūros paveldo studijos 3*), sudarytoja Gabija Surdokaitė, Vilnius, 2011, p. 54–69.
- 3 Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy „ruskie-moskiewskie“ w kościołach rzymskokatolickich diecezji wileńskiej w świetle akt wizytacyjnych i inwentarzy z XVII wieku“, in: *Series Byzantina V: Studia nad sztuką bizantyńską i postbizantyńską*, Warszawa, 2007, p. 106–121; Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obra-*

zy w świątyniach rzymsko-katolickich dawniej Rzeczypospolitej, Kraków, 2011.

- 4 Paveikslų recepcijos tyrimų metodologinius principus pagrindė Davidas Freedbergas: D. Freedberg, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Responce*, Chicago, London, 1988. Apie Lietuvos kultinių atvaizdų recepcijos ir funkcionavimo problemas žr. Tojana Račiūnaitė, „Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Dievo Motinos paveikslas ir jo stebuklų knyga „Mistinis fontanas...“. Stebuklo vieta ir laukas“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2002, t. 25: *Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 225–242; Eadem, „Marijos puošmenos: šventųjų relikvijos Kodienio Šv. Onos bažnyčioje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 129–148; Eadem, „Jausmų kelionė ir stebuklingųjų atvaizdų kopijos“, in:

Kultinių atvaizdų sklaidos tyrimams itin vertingi bažnyčių vizitacijų aktai – dalykiniai praktinio pobūdžio dokumentai, skirti vidinei institucinei kontrolei. Jie aktualizuoti po Tridento susirinkimo, Bažnyčios reformos laikotarpiu, kai buvo numatytas periodinis parapinių bažnyčių lankymas⁵. Vizitacijų aktuose vertinta bažnyčios būklė, aprašyti ir jose saugoti paveikslai. Dailės istorikai šiais dokumentais dažnai rėmėsi rekonstruodami bažnyčių interjerų raidą, aiškindami atskirų paveikslų atsiradimą bažnyčioje, jų sukūrimo laiką, ikonografiją. Vis dėlto šie istoriniai šaltiniai dar nėra pakankamai nuosekliai ištirti ir įvertinti. Parapijų generalinėse vizitacijose aprašyta nemažai šventovių ir perteikti įvairūs paveikslų funkcionavimo bažnyčiose duomenys. Jose kultiniai paveikslai aprašyti kartu su jų artimiausia aplinka ir kitomis atvaizdų grupėmis (nuo altorinių iki paprastų devocinių paveikslėlių), taip atskleidžiant bažnytinio paveikslo paskirties įvairovę. Vizitacijos yra serijiniai dokumentai, todėl jais remiantis galima geriau pažinti LDK vykusius kultūros procesus. Skirtingų laikotarpių dokumentų lyginimas leidžia suvokti kultinio paveikslo statuso formavimąsi. Taip pat vizitacijos parodo kai kurias jungtis tarp atvaizdo recepcijos ir sklaidos. Iki šiol tyrinėjant jos nebuvo tinkamai įvertintos.

Šiame straipsnyje atsižvelgiant į aukščiau minėtus vizitacijų aprašymų ypatumus nagrinėjamos kelios stambios vizitacijų grupės:

- 1) viena seniausių išlikusių LDK bažnyčių vizitacijų – 1633 m. Vilniaus vyskupijos bažnyčių ap-

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2004, t. 35: *Pirma vaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, sudarė Marius Iršėnas, Gabija Surdokaitė, p. 41–59. Artimas šiai tyrimų krypciai yra ir dailės paveldo interpretavimas pamaldumo istorijos kontekste. Žr. Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Sakralinės dailės tyrimai Lietuvoje: specifiniai aspektai“, in: *Lietuvos dailės istorikų biuletenis 2006*, sudarė Jolita Mulevičiūtė, Dalia Klajumienė, Vilnius, 2006, p. 14–20.

- 5 Apie potridentinės epochos vizitacijas plačiau žr.: Stanisława Litako įvadą knygoje: *Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej i kurlandzkiej czyli piltyńskiej z 1761 roku*, wyd. S. Litak, Toruń, 1998, p. XI–XV.

rašymai⁶. Ją inicijavo Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina, bažnyčias lankė prelatas arkidiakonas Kasparas Zalivskis. Išliko 67-ių bažnyčių ir koplyčių vizitacijų aktai.

- 2) 1675–1677 m. Žemaičių vyskupijos vizitacija, kurią vykdė vyskupas Kazimieras Pacas⁷. Jos aktai – išsamiausias išlikęs XVII a. antros pusės Žemaitijos bažnyčių apibūdinimas. Dokumentuose aprašytos 65 šventovės.
- 3) 1759 m. Vladimiro–Bresto vyskupo Felicijono Volodkevičiaus generalinė parapinių unitų cerkvių vizitacija⁸. Ji vyko netrukus po to, kai 1756 m. Volodkevičius gavo vyskupo pareigas. Jo pavedimu bažnyčias lankė bazilijonas, Čerėjos vienuolyno vyresnysis Aleksandras Jodka – tuometinio unitų bendruomenės elito atstovas. Aprašyti Bresto vyskupijos dekanatai: Bresto, Bialos, Melniko, Drohičino ir Bielsko dekanatai (trys pastarieji – už administracinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ribų). Šiame darbe bus daugiausia remiamasi LDK ribose buvusių cerkvių aprašymais: 43 Bresto dekanato ir 26 Bialos dekanato šventovių būklės duomenimis. Atkreiptinas dėmesys, kad šioje vizitacijų grupėje nėra Bresto cerkvės aprašymo. Viena svarbiausių unitų šventovių, Bresto (Brastos) unijos akto pasirašymo vieta, paties vyskupo Volodkevičiaus iniciatyva vizitacijos metu buvo perstatinėjama⁹. Iki šiol šis dokumentas nebuvo tyrinėtas. Jis yra vienas ankstesnių išlikusių

6 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 57–B53, b. 40.

7 Vizitavo ir kiti vyskupijos pareigūnai. Šios Žemaitijos bažnyčių vizitacijos dokumentai išlikę Kauno arkivyskupijos kurijos archyve (b. 138 ir 139). Jie publikuoti knygoje: *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, parengė Mindaugas Paknys, Vilnius, 2011.

8 Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 41, b. 226–394.

9 Dorota Wereda, „Fundacje cerkiewne w miastach zachodniej części województwa brzeskiego w XVIII wieku“, in: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, (ser. *Dailės istorijos studijos 2*), sudarytoja Aistė Paliaušytė, Vilnius, 2006, p. 265–266.

unitų cerkvių vizitacijų dokumentų, surašytu po 1720 m. Zamostės susirinkimo, įtvirtinusio kai kuriuos unitų liturgijos pakeitimus.

Minėtose vizitacijose aprašytos skirtingų regionų ir bendruomenių šventovės. Tarp katalikų bažnyčių dokumentų reikia išskirti vieną dokumentų grupę – unitų vizitacijas. Jos parinktos atsižvelgiant į tai, kad XVIII a. unitai sudarė beveik pusę Abiejų Tautų Respublikos, taip pat didelę dalį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų, tačiau jų kultūra nėra pakankamai tyrinėta¹⁰. 1759 m. vizitacijoje aprašomame regione – Palenkėje – unitų parapijos buvo vienos tankiausių visoje LDK. Bresto ir Bialos dekanatų teritorijose unitų parapijų XVIII a. viduryje buvo trigubai daugiau nei katalikų¹¹. Taigi aptariama dokumentų grupė yra svarbi šio regiono ir visos LDK kultūrai suprasti. Unitų vizitacijų aktus gretinant su katalikų bažnyčių dokumentais galima geriau suprasti abiejų Bažnyčių dailės funkcionavimo sąsajas. Visi nagrinėjami šaltiniai priklauso potridentinės Bažnyčios epochai, kurioje pripažinta išskirtinė atvaizdo reikšmė kulto praktikose, jo galia pažadinti ir įtvirtinti tikėjimą¹².

Be minėtų trijų – Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų katalikų ir unitų – dokumentų grupių, straipsnyje remiamasi ir kai kuriomis kitomis vizitacijomis¹³. Visi

nagrinėjami šaltiniai pakankamai reprezentatyvūs tariant kultinio atvaizdo sklaidą XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

VIZITACIJŲ KALBA

Iki šiol mažai dėmesio kreipta ir į tai, kad vizitacijos perteikia informaciją ne tik apie paveikslus, jų siužetus, medžiagas ir vietą bažnyčioje, bet netiesiogiai – ir paveikslų suvokimą.

fialnych w diecezji wileńskiej po najściu nieprzyjacielskim 1655–1661 r., opr. Jan Kurczewski, *Litwa i Ruś*, ½, 1912, p. 119–124; 1/3, p. 162–169, 2/1, p. 59–63; 4/2, p. 106–111.). Pastaruoju metu vizitacijos intensyviai publikuojamos, pvz.: Livonijos bažnyčių vizitacijos (*Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej*, 1998); 1611–1651 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktai (*Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktai (1611–1651)*, parengė Liudas Jovaiša, Vilnius, 2011); Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio pavedimu vykdytos vizitacijos (*Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m.*, parengė Sigita Jegelevičius, Vilnius, 2009; *Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m.* parengė Algirdas Antanas Baliulis, Vilnius, 2010; *Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m. atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu*, parengė Romualdas Firkovičius, Vilnius, 2008; *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.*, sudarė ir parengė Vytautas Jogėla, Vilnius, 2001). Taip pat išlikusios stambios nepublikuotų šaltinių grupės, pvz.: 1653–1654 m. Adalberto Simono Mlyneckio Vilniaus vyskupystės vizitacijų aktai (VUB RS, f. 57–B53, b. 42); 1668–1669 m. Aleksandro Kotovičiaus vizitacijų aprašymas (VUB RS, f. 57–B53, b. 41); 1700 m. vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijų dokumentai (Čartoriškių biblioteka Krokuvoje (toliau – BCz), IV 1775). Yra atskiroms vizitacijoms skirtų publikacijų, kaip antai: Waldemar Franciszek Wilczewski, „Wizytacja diecezji wileńskiej przeprowadzona przez biskupa Mikołaja Słupskiego. Czas trwania i zasięg“, in: *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, 72 (1999), p. 473–487; Idem, „Jeszcze o wizytacji biskupa Mikołaja Słupskiego“, *ibid.*, 74 (2001), p. 481–487. Unitų vizitacijų dokumentų išlikę ir publikuota mažiau, pvz.: 1726–1727 m. Palenkės unitų cerkvių vizitacija saugoma Liublino (Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki); 1779–1788 m. Palenkės cerkvių vizitacija, kurią vykdė Vasilis Gutovskis, LMAVB RS, f. 17–155 ir kt. Paskelbti keli XVIII a. pab. buvusios LDK teritorijos unitų cerkvių vizitacijų fragmentai (Naugarduko ir Cyryno dekanatų cerkvių 1798 m. vizitacijos, in: *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при Управлении Виленского учебного округа*, т. 13, Вильна, 1902, p. 154–235).

10 Dorota Wereda, „Wizualizacja jako metoda tworzenia prestiżu hierarchów unickich w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku“, in: *Socialinių tapatumų reprezentacijos LDK kultūroje*, (ser. *Dailės istorijos studijos 4*), sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius, 2010, p. 342.

11 Dorota Wereda, „Cerkiew unicka jako element pogranicza kultur na terytorium województwa brzeskiego w XVIII wieku“, in: *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Zbiór studiów*, red. Andrzej Gil, Lublin, 2005, p. 251–264. Apie unitų parapijų pasiskirstymą Abiejų Tautų Respublikoje ir LDK taip pat žr.: Witold Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej okolo 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin, 1998; Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, t. VII, d. I, Vilnius, 2012, p. 347–351.

12 Apie atvaizdo sampratą potridentinėje epochoje plačiau žr. *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*, sudarė Tojana Račiūnaitė, Vilnius, 2009.

13 Dokumentai publikuoti nuo XIX a. (pvz., *Stan kościołów para-*

Vizitacijų aprašymai saviti tuo, kad dažniausiai atliekami paties vizitatoriaus ar jo patikėtinio *in situ*, vietoje, matant daiktus. Jų aprašymai paprastai yra labai lakoniški, schemiški, orientuoti į esmines atvaizdo identifikacijos ypatybes, tokias kaip jų tipas, siužetas, ir konkrečias nominacines reikšmes (dydis, spalva, medžiaga ir pan.). Vis dėlto nominacinių reikšmių dauginimas, aprašo detalizavimas ir ryškesnis vizualizavimas paprastai turi vertybinių konotacijų, siejamų su atvaizdo išskirtinumu, neretai – kultiniu statusu. Tokiais atvejais detalizavimą gali lydėti ir mažiau tipiški vizitacijoms pasakojimų fragmentai: pažymimi kai kurie atvaizdų atsiradimo faktai, jų stebuklingas galias liudijantys įvykiai. Jose atvaizdų reprezentavimą sąlygoja matymo patirties ir žinojimo jungtis¹⁴.

Vizitacijose galima aptikti ir vertybinių apibūdinimų. Kartais išskiriami dailūs, subtilios, elegantiškos tapybos kūriniai, kartais rašoma, kad jie labai meistriškai nutapyti. Dailiais paprastai įvardijami ne bet kokie bažnyčios paveikslai, bet buvę svarbiausiose šventovių vietose – altoriuose. Tai gali būti netiesiogiai susiję su sakralumo ir grožio sąsajomis, kurios liudijamos daugybėje to meto šaltinių¹⁵. Vis dėlto vizitacijose toks siejimas nėra nuoseklus, greičiau atsitiktinis. Vertybiniai apibūdinimai dažnai yra praktinės paskirties. Pavyzdžiui, negražiu, prastos tapybos, netinkamu kultui atvaizdas vizitatorių pavadinamas rečiau ir

dažniausiai tada, kai jį reikia pakeisti kitu, naujesniu ir dailesniu paveikslu. Vertinimas dažnai yra atvaizdų kontrolės būdas.

Duomenų apie atvaizdų vertinimą ir kontroliavimą galima rasti baigiamojoje vizitacijos aktų dalyje, nurodant bažnyčioje būtinus pakeitimus (*Decreta reformationis*). Tiesa, paveikslai čia visgi minimi retai, išimtiniais atvejais kalbama apie tai, kad reikia puoselėti stebuklingų atvaizdų kultą, taip pat kartais rašoma apie titulinus paveikslus, nurodoma juos atnaujinti bei tinkamai parodyti¹⁶. Šiais atvejais svarbi ir reprezentuojanti atvaizdo paskirtis, jo savybė perkelti ir įtvirtinti reikšmes, nurodyti ir priminti. Pavyzdžiui, Kražių bažnyčios vizitacijos akte minima, jog šventovės išorėje, virš didžiųjų vartų ar durų, turi būti tapytas arba skulptūrinis bažnyčios globėjo tai yra Mykolo Arkangelo atvaizdas (*Super maiores ecclesiae fores ab extra imago patroni huius ecclesiae, in cuius titulum est erecta, depicta seu sculpta exponatur*)¹⁷. Vizitacijų dekretuose taip pat užsimenama apie pamaldumą žadinančius (*provocantem ad devotionem*) atvaizdus. Pavyzdžiui, Laukuvos bažnyčios vizitacijos nutarimuose rašoma, jog kiekviename altoriuje reikia patalpinti maldingumą aukojamų mišių metu skatinsiantį Nukryžiuotojo atvaizdą – *provocantem ad devotionem cum celebrat Missae sacrificium*¹⁸.

Panašūs atvaizdo aprašymo bei vertinimo principai būdingi ir unitų cerkvių vizitacijoms, kurios tuomet perėmė svarbiausias katalikų bažnyčių aprašymų formas ir yra tokios pat detalios. Tarp trijų tyrinjamų rankraščių būtent XVIII a. unitų dokumentai išsiskyrė bene ryškiausiu atvaizdų diferencijavimu ir nuosekliausia jų kontrole. Reikia atsižvelgti į tai, kad šie vizitacijų aprašymai atsirado tada, kai Unitų Bažnyčia siekė sustiprinti savo visuomeninį statusą įvairiais bū-

14 Apie matymo, žinojimo jungtį istoriniuose tekstuose žr.: Tojana Račiūnaitė, „Meno kūrinys ir istorija: žinojimas, matymas, vaizdavimas“, in: *Naujas Židinys-Aidai*, 2010, Nr. 1–2, p. 23–28.

15 Pvz., atsiskleidžia stebuklingų atvaizdų istorijoms būdinguose topuose. Dominikonas Tomas Grigalius Šymakas stebuklingiesiems atvaizdams skirtame tekste „Prerogatyva“ mini, kad *Ružanystoko Švč. Mergelės Marijos* paveikslas buvo nedailus, bet „per pamaldas dalyvaujančiųjų akivaizdoje, sleisdamas rožių aromatą persimainė į labai gražų ir patrauklų“ (Regimanta Stankevičienė, „Stebuklingi Lietuvos dominikonų provincijos paveikslai“, in: *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, Vilnius, 2002, p. 195–206). Barūnų Dievo Motinos stebuklų knygoje rašoma, kaip atvaizdas išimtas iš skrynios ir patalpintas šventovėje atsaugana, prašviesėja, Švč. Mergelės Marijos skruostai tampa rausvi, veidas – dailus, gyvybingas, spinduliuoja džiaugsmą (Leon Kiszka, *Morze łask i szczorobliwości Boskich*, Supraśl, 1712).

16 *Žemaičių vykupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 112, 170, 214, 247, 837, 888.

17 *Ibid.*, p. 375.

18 *Ibid.*, p. 170. Čia rašoma apie ant altoriaus statomus pastatomojus kryžius su Nukryžiuotojo skulptūrėlėmis.

dais, taip pat garsindama savo kultinius atvaizdus¹⁹.

Unitų vizitacijose skiriami keli atvaizdų tipai: ypatingi, stebuklais garsėjantys atvaizdai ir kiti, tokių galių neturintys, bet „kultui tinkami“. Paprastai taip įvardijami „atnaujinti“, geros būklės, vizitatoriaus požiūriu, dailūs atvaizdai. Šiose vizitacijose atsispindi pastangos kontroliuoti stebuklingų atvaizdų kultą. Unitų cerkvių lankytojo klausimyne, skirtingai nei Kasparo Zalivskio ar Kazimiero Paco, buvo klausimas: „Ar yra stebuklais garsėjančių atvaizdų?“²⁰. Lankydamas cerkves Aleksandras Jodka kiekvieną sykį į jį atsakydavo. Visose šventovėse jis ieškojo ypatingomis malonėmis garsėjančių atvaizdų, o jų radęs duodavo nurodymus, kaip jų kultą įtvirtinti. Unitų vizitacijos aprašo savitumą, jo detalizavimą, atvaizdų diferencijavimą ir pasikartojantį klausimą apie atvaizdus galima laikyti atvaizdo kultinės reikšmės įvertinimu.

ATVAIZDŲ VIETA APRAŠŲ SISTEMOJE

Nepaisant institucinės vizitacijų kilmės, griežtai apibrėžtas buvo tik bendras jose turinčio būti aprašymo turinys. Prieš vizitacijas skelbiamos instrukcijos paprastai aptardavo bendriausius klausimus, į kuriuos vizitatorius turėjo atsakyti. Atvaizdai dažniausiai nebuvo atskira šio klausimyno dalis²¹, jų surašymas spe-

cialiose vizitatoriams skirtose instrukcijose paprastai nebuvo išskirtas ir reglamentuojamas, tad paveikslų išvardijimo vieta interjerų aprašymuose greičiausiai įsitvirtino per ilgametes aktų surašymo praktikas. Ji buvo susijusi su paveikslų lokalizacija bažnyčioje ir jų matymo patirtimi: atvaizdo vieta apraše dažnai sutampa su ta, kur jis išvystamas šventovės erdvėje. Atvaizdų grupavimas aprašuose perteikia jų statuso skirtumus – pirmiausia altoriniai paveiksliai, išskirtiniai, kultiniai, patalpinti retabuluose, kurie, susieti su kitais to paties altoriaus atvaizdais, sudarė sceną mišių liturgijai, paskui visi kiti – dažnai pavieniai bažnyčių ir įvairias jos vietas puošę atvaizdai²². Paveikslų aprašymą kartu su altoriais galėjo netiesiogiai paskatinti ir nauji atvaizdų jungimo ir jų „skaitymo“ įpročiai: XVII–XVIII a. šventovių erdvėse buvo siekiama interjero dalių teminio-erdvinio rišlumo, atskiros dalys, taip pat ir altoriai, sudarė ikonografinius pasakojimus arba juos siejo tema²³. Paveikslo aprašymas kartu su altoriumi ir su jį supusiais bei teminiu požiūriu susietais atvaizdais primena tuometinėms šventovėms būdingas atvaizdų sąsajas. Tačiau tokia atvaizdų aprašymo tvarka, atkartojanti natūralią jų situaciją, paskirties įvairovę

nyčių vizitacijos ir jų aktai iki 1772 m.: Rankraštis. Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkinga Liudui Jovaišai už leidimą remtis šiuo rankraščiu.

19 Dorota Wereda, „Wizualizacja“, p. 342–360. Stebuklingasis atvaizdas laikytas svarbiu vietovės ir jos bendruomenės atributu, jos slovės šaltiniu. Tad varžybos dėl atvaizdų įtakos liudijamos įvairiuose to laiko dokumentuose. Pvz., XVIII a. pr. vyskupo Leono Kiškos parašytoje Barūnų Dievo Motinos stebuklų knygoje *Morze łask i szczorobliwości Boskich* pasakojama apie paralyžiuotą Oną Kaševską iš Nemaščių, susiruošusią vykti prie stebuklingo Lukiškių Dievo Motinos atvaizdo Šv. Pilypo ir Jokūbo bažnyčioje, bet pakeitusią kelionės tikslą ir pasirinkusią kitus atvaizdus, kai sapne išvydo Dievo Motiną, kuri jai tarusi: „Ateik pas mane į Žyrovicų ir Barūnų atvaizdai nurungė Lukiškių Dievo Motinos atvaizdą (Leon Kiszka, *Morze łask i szczorobliwości Boskich*, 1712).

20 Klausimas apie stebuklingus paveikslus buvo ir 1782 m. Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio pavedimu vykdytose bažnyčių vizitacijose.

21 Apie katalikų bažnyčių vizitatorių klausimynus daugiau žr.: Liudas Jovaiša, *Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapiinių baž-*

22 Kultinio atvaizdo buvimas altoriuje, šalia Švenčiausiojo Sakramento, – tai paveikslo sakraliąją prigimtį atitinkanti vieta. Apie tai kalbama stebuklingųjų atvaizdų istorijose. Pvz., 1700 m. Konstantino Kazimiero Bžostovskio Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijoje užrašytas pasakojimas apie Dambrosvos Švč. Mergelės Marijos Rožinio paveikslą. Rašoma, kaip per bažnyčios gaisrą atvaizdas priešinasi bandžiusiems atitraukti jį nuo altoriaus. Tik išnešus ciboriją su Švenčiausiuoju Sakramentu, pavymui leidosi išnešamas ir atvaizdas (BCz, IV 1775, p. 359). Šį pasakojimą galima interpretuoti ir kaip tipiško sakraliniams atvaizdams topo variantą, kai atvaizdas stebuklingai nurodo, pasirenka ir neapleidžia savo buvimo vietos; Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 180–182.

23 Plačiau apie tai: Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Simbolinės potridentinio altoriaus dekoru prasmės“, in: *Tridento Visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai: Susirinkimo idėjų suvokimas ir sklaida Vidurio Europos Rytuose: Mokslinių straipsnių ir studijų rinkinys*, sudarytoja Aleksandra Aleksandravičiūtė, Vilnius, 2009, p. 279–311.

ir „skaitymo“ įpročius, įsitvirtino ne iš karto. Ankstyviausiuose, XVI a., vizitacijų dokumentuose paveikslai retai kada išskirti, jų minėjimas aprašant altorius buvo atsitiktinis²⁴. XVII–XVIII a. įsitvirtino pastovios paveikslų išvardijimo dokumente vietos, jie buvo išskiriami ir grupuojami į esančius altoriuose ir visus kitus. Tai, ko gero, paskatino ir paveikslų gausėjimas bažnyčiose, tad natūraliai iškilo sisteminimo poreikis.

Nagrinėjami šaltiniai iliustruoja, kaip įsitvirtina šis paveikslų grupavimas. Kiekviena šaltinių grupė savitai varijuoja bendriausią vizitacijos akto schemą, ir atvaizdo vieta aprašuose šiek tiek skiriasi. Kartais visi atvaizdai surašomi greta liturginių reikmenų (*Supplices*), pavyzdžiui, Kasparo Zalivskio XVII a. pirmos pusės vizitacijų aktuose. Pasitaiko, kad atvaizdai išvardijami dokumento dalyje, skirtoje bažnyčios pastatui (*Fabrica Templi*). Atsitiktinės altoriaus ir atvaizdo sąsajos dar būdingos ir XVII a. pirmos pusės Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktams. Vėlesniuose bažnyčių aprašymuose, pavyzdžiui, XVII a. antros pusės Žemaičių vyskupijos bažnyčių vizitacijose beveik visada susiduriama su sistemišku altoriaus ir atvaizdo siejimu bei į atskirą grupę išskiriamais kitais šventovių paveikslais.

Unitų vizitacijos perėmė katalikų bažnyčių aprašymo sistemą, bet atvaizdų grupavimas jose dar buvo susijęs su unitiškos šventovės interjero savitumu. XVIII a. vidurio unitų cerkvių vizitacijų aktuose sutinkame dvejopą atvaizdų grupavimą. Išskiriama atskira paveikslų grupė arba jie surašomi kartu su altoriais. Antrasis registravimo būdas atskleidžia tuometinius unitų šventovių interjero pokyčius, kai po 1720 m. Zamostės susirinkimo šalia tradicinių ikonostasų įteisinta šoninių altorių statyba²⁵. Nuo tol mišių auka unitų

24 Žr. *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, sudarė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis, Vilnius, 1998. XVI a. vizitacijoms būdingas didesnis dėmesys sielovadai ir mažesnis – materialinei bažnyčių būklei, apie tai plačiau žr. Liudas Jovaiša, „Žemaičių vyskupijos parapinių bažnyčių pastatai XVII a. I pusėje“, in: *Menotyra*, 2006, t. 44, Nr. 3 p. 1–11.

25 Apie unitų cerkvių interjerų pokyčius žr. Piotr Krasny, *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596–1914*, Kraków, 2003, p. 176–188.

cerkvėse, kaip ir katalikų bažnyčiose, pradėta atlikti priešais tikinčiuosius, dėl to ikonostaso – altorių skiriančios pertvaros – reikšmė sumažėjo. Užtat sureikšminti naujai pastatyti altoriai. Nors XVIII a. unitų vizitacijose ikonostaso pavadinimas nėra minimas, jį galima atpažinti pagal *Deesis* grupės ikonų temas ir Rytų bažnyčios šventųjų atvaizdus²⁶. Vis dėlto būtent nuo didžiojo altoriaus dažniau nei nuo ikonostaso pradedamas šventovės įrangos aprašymas. Tokia altorių labiau nei ikonostasą išryškinanti surašymo tvarka buvo būdinga Aleksandro Jodkos vizitacijų aktams²⁷. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad šiuose dokumentuose paveikslai visada grupuojami su altoriais, bet nė karto nesurašyti su kitais bažnyčios reikmenimis, taip atvaizdus sureikšminant. Išskiriama altorių ir paveikslų grupė, į kurią įtraukiamos ir ikonostaso ikonos, netiesiogiai liudija naująją altoriaus reikšmę unitų cerkvių interjeruose ir atitinka įprastą katalikų bažnyčių vizitacijų aprašymų schemą.

ATVAIZDŲ APLINKOS APRAŠYMAS

XVII–XVIII a. laikotarpiu kultiniai atvaizdai išsiskyrė savita aptaisų, votų, apdangalų apsuptimi. Kaip tik dėl tos materialios vizualizuotos aplinkos paveikslas kultinis statusas tampa matomas. Votas yra ypatinga materialiai stebuklo patirties, prašymo, aukojimo įvaizdinimo forma, pirmesnė, matomesnė už raštišką paliudijimą. Votų ir puošmenų buvimas, taip pat amžininkų liudijimai buvo pagrindas pradėti rašyti paveikslas te-

26 Unitų vizitacijų aprašymuose ikonostaso sąvoka įsitvirtina tik XVIII a. pab., o iki tol ikonostasą žymi jį puošusių paveikslų grupė – *Deesis* arba jo dalis – Karališkieji vartai; Mirosław Piotr Kruk, „Deisus dawną zwyczajną robotą y malowaniem – kilka uwag na marginesie inwentarzy cerkiewnych“, in: *Ars Graeca. Ars Latina. Studia dedykowane Profesor Annie Różyckiej-Bryzek*, red. Wojciech Bałus [et al.], Kraków, 2001, p. 207–230.

27 Vėlesniuose, pvz., 1782 m. Kijevo vyskupijos vizitacijų aktuose, tvarka dažnai yra atvirkštinė, altoriai nėra akcentuojami; *Wizytacje generalne parafii unickich w województwie kijowskim i braclawskim po 1782 roku*, opracował i wydał Marian Radwan, Lublin, 2004.

buklų knygas, kurios tapdavo rašytiniu dokumentu, turinčiu galią pripažįstant stebuklingumo statusą.

Metaliniai votai su atvaizdais, stebuklo patirtis liudijančiomis fragmentuotomis kūno dalimis, šventųjų atvaizdais ir kitais motyvais – tai mažieji devociniai paveikslėliai (*parvae imagines*), kaip įvardyta vienoje vizitacijų, *oblaciones simplices porrectae ex devotione*²⁸. XVII a. vizitacijose perteikiamas voto ir atvaizdo ryšys, jų prasminė ir erdvinė jungtis. Štai Žagarės bažnyčios Šv. Juozapo brolijos pertvarkymo akte minima, kad visi votai, puošiantys brolijos altorių, negali būti nuo jo pašalinti (*non alienentur*), atkreipiant dėmesį į tai, kad jie surinkti Dievo garbei (*animadvertes id esse ad maiorem Dei gloriam*)²⁹. Voto įrašai ir vaizdai, kurie primena išgijimą (vaizduojamos pasveikusios kūno dalys) arba atkartoja kultinį atvaizdą ar vaizduoja aukotojo šventąjį globėją, kitą kultinį atvaizdą, pabrėžia individualių patirčių ženklais apipinto atvaizdo sakralumą, kultinio atvaizdo ir jo aplinkos rišlumą, individualios patirties ir atvaizdo jungtis.

Votai tampa tarsi sumažintais stebuklo patirties antrininkais, kalbančiais stebuklą patyrusiojo vardu ir išreiškiančiais autentišką aukotojo bei atvaizdo/tarpininko santykį. Pavyzdžiui, Vainuto parapinės bažnyčios Viešpaties Jėzaus altoriuje buvusios Kiršenšteinu šeimos votų inskripcijos liudija:

*Niech każdy Boskie miłosierdzie sławi,
Niech słodkim pieniem dając sławę bawi,
Te votum dane to zawieram sobie, że w srogiej ospie
ofiaruję tobie
Temu obrazu. Jezu, Ty ratujesz
Od śmierci samej, cale rewokujesz.*³⁰

Voto įrašas išreiškia atvaizdo ir aukotojo ryšį, perkelia reikšmę nuo atvaizdo į provaizdį, traktuoja atvaizdą kaip ryšio su Dievu tarpininką. Taip votas žen-

klina atvaizdo kultinį pobūdį ir kartu jį interpretuoja, byloja aukotojo vardu ir jį pakeičia. Šie pamaldumo ženklai apipavidalina kulto vietą ir įtvirtina kultinį atvaizdo statusą.

Vizitacijose ir inventoriuose fiksuojami per paveikslus, jiems tarpininkaujant, patirti stebuklai ar malonės dar iki tol, kol paveiksliui oficialiai nesuteikiamas stebuklingojo statusas. Didžioji dalis inventoriuose ir vizitacijose minimų atvaizdų, paženklintų patirtos malonės ar stebuklo ženklais, stebuklingojo statuso oficialiai neturėjo. Tad vizitacijose natūrali daiktinė paveikslo aplinka, votai ir puošmenos padeda atsekti kulto užuomazgas.

Votų XVII–XVIII a. būta daugelyje bažnyčių. Lyginant XVII a. pirmos ir antros pusės vizitacijų aprašymus, galima teigti, kad Lietuvoje paveikslus supančių votų ypač pagausėjo šio amžiaus antroje pusėje. Pavyzdžiui, votai minimi beveik šeštadalyje visų Kasparo Zalivskio XVII a. pirmoje pusėje lankyto Vilniaus vyskupijos bažnyčių, o XVII a. antros pusės Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktuose votai minimi kone kiekvienuose maldos namuose. Daugelyje Kazimiero Paco vizitacijoje aprašytų bažnyčių būta paveikslų su aptaisais, karūnomis, kitokiomis puošmenomis ir votų plokštelėmis, kurių skaičius svyravo nuo vieno iki beveik dviejų šimtų. Votai buvo labai populiarūs atvaizdų galios liudijimai, jie minimi daugumoje šventovių, tuo tarpu apie stebuklų knygas užsimenama tik keliais atvejais³¹.

Kaip votai aprašomi vizitacijose? Jau minėtas vietos vientisumo ir jos dalių rišlumo siekinys perkeliamas į inventorinį tekstą. Votai dažnai aprašomi itin detalai. Atvaizdo ir aplinkos jungtys, būdingos baroko laikotarpio bažnyčioms, atsiskleidžia daugiažodžiu aplinkos ir votų aptarimu. Jų grupinį kiekybinį įvardijimą dažnai keičia individualus atskirų plokštelių įvertinimas, apibūdinama jų forma, medžiaga, ikonografijos motyvai, fiksuojami įrašai, invokacinės formulės,

28 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 132.

29 *Ibid.*, p. 455.

30 *Ibid.*, p. 117.

31 Pvz., XVII a. antros pusės Tverų bažnyčios aprašyme, in: *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 196.

aukotojo kreipiniai į kultinį atvaizdą, aukojimo datos. Votas kaip individualios patirties liudijimas išryškinaamas kartu apibūdinant jo medžiagines savybes. Išimtiniais atvejais voto medžiagiškumas ypač sureikšminamas, pavyzdžiui, kai įvardijamas LDK etmono Jono Povilo Sapiegos 1665 m. gruodžio 8 d. prieš mirtį Dvožeco bažnyčiai paaukoto prabangaus sidabrinio voto svoris³². Tačiau ir šiuo atveju jo medžiagiškumas fiksuojamas kartu su įtakingo didiko aukojimo faktu.

Votų aprašai ypač detalizuoti XVII a. antros pusės ir XVIII a. pradžios vizitacijų tekstuose. Stebuklais pagarsėjusių paveikslų votai vizitacijose paprastai surašyti atskirai. XVII a. antros pusės Žemaičių vizitacijos aktuose, palyginti su XVII a. pirmos pusės ir XVIII a. antros pusės dokumentais, dėmesys votams didžiausias, šių ženklų aprašai detaliesi, su įrašais, įamžinančiais jų aukotojus ir nepaprastus įvykius. Jei votų nebuvo daug, jie neretai buvo registruojami greta kitų tauriųjų metalų (sidabro) dirbinių. Kuo labiau buvo gerbiamas atvaizdas, tuo labiau sureikšminami jį puošę votai ir detalizuojamas jų aprašymas.

XVIII a. antros pusės vizitacijų aktuose matyti tam tikri voto reikšmės pokyčiai. Voto buvimas vis dažniau nebereiškia paveikslu išskirtinio statuso. Tai būdinga ir XVIII a. unitų cerkvių inventoriams. Tarkime, bazilijonas vizitatorius A. Jodka XVIII a. viduryje aprašė votus turinčius paveikslus, bet kartu pažymėjo, kad tarp jų malonėmis ir stebuklais garsėjančių nėra³³. Votas nepakeičia stebuklų registravimo, vizitoriaus dekretuose nuolat pažymima, kad atvaizdų teikiamos malonės ir su jais susiję stebuklai turi būti užrašomi ir patvirtinami stebuklus patyrusiųjų parašais ir priesaikomis. A. Jodka didesnio dėmesio daiktiškam voto pavidalui neskyrė.

Panašios tendencijos pastebimos ir XVIII a. antros pusės katalikų šventovių vizitacijų aktuose. Pavyzdžiui, 1761 m. Livonijos vaivadijos parapinių bažnyčių aprašymuose nepasitaiko nė vieno detalizuoto voto apibū-

dinimo, beje, neminimi čia ir stebuklais garsėjantys atvaizdai³⁴. Tą patį galima pasakyti ir apie kitų regionų bažnyčių dokumentus. Vyskupo I. Masalskio pavedimu atliktose katalikų bažnyčių vizitacijose taip pat retai sutiksime išplėtotą, daugiažodį votų aprašymą³⁵. Votai dažnai grupuojami ir aprašomi ne greta paveikslų, bet kartu su kitais bažnyčios reikmenimis. Vyrauja kiekybinė grupės apibrėžtis, ir tik išimtiniais atvejais sąrašai praplečiami, didžiausią dėmesį skiriant medžiagiškumo charakteristikai, pavyzdžiui, Kavarsko bažnyčioje nurodomas atvaizdus puošusių perlų ar sidabrinų plokštelių skaičius³⁶. Kai votai vardijami prie sidabro dirbinių, jų medžiaga tarsi tampa svarbesnė už ryšį su atvaizdu. Jų sąsajos su konkrečiu atvaizdu neretai net nenurodomos. Be to, apibrėžiant išskirtinį paveikslų statusą pastebimai sureikšminama žodinė tradicija, pavyzdžiui, aprašant Kavarsko bažnyčios didįjį altorių puošusį kultinį Švč. Mergelės Marijos atvaizdą, teigiama, kad jis stebuklais garsėja nuo 1538 m., „kaip liudija kunigas Dževickis“³⁷. Ten pat pažymima, kad malonės patiriamos, bet senieji stebuklai nėra surašyti, o naujų – nedaug. XVIII a. antroje pusėje, Apšvietos epochoje, pastebime vis didesnę pasitikėjimą rašytiniu stebuklo liudijimu. Stiprėjo pastangos įtvirtinti dokumentišką stebuklo liudijimo formą, priešpriešinamą nekontroliuojamiems vizualiems stebuklo patyrimo ženklams.

Apibendrinant taip pat galima pasakyti, kad bažnyčių vizitacijų aprašymai leidžia fiksuoti, kaip paveikslu ir votų erdvinis bei prasminis rišlumas prarandamas, paveikslai netenka ryškių matomų jungčių su individualios patirties ženklais, būdingais XVII–XVIII a. pradžios bažnyčių aprašymams³⁸.

34 *Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej*, 1998.

35 *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m.*, 2009; *Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784*, 2010; *Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m.*, 2008; *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.*, 2001.

36 *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m.*, p. 18.

37 *Ibid.*, p. 17. Motiejus Dževickis klebonavo Kavarske XVII a. pr.

38 Anksčiau ryšiai tarp atvaizdų ir votų dažniausiai trūkinėjo ten, kur paveikslų kultas nebuvo pakankamai stiprus. XVIII a. pab. šie reiškiniai tapo sistemiškesni.

32 BCz, IV 1775, l. 411.

33 Žr. Kodenio Šv. Mykolo cerkvės paveikslų aprašymą, in: LMAVB RS, f. 41, b. 262, l. 280.

Atvaizdo kilmė buvo labai svarbi jo tapatybės, „biografijos“, legendos dalis. Kilmės aprašymu paprastai pradedamos kultinių atvaizdų istorijos, ji minima Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sakralinių paveikslų istorijos „sintezėse“³⁹. Viešai skelbiama atvaizdo kilmės istorija turėjo retorinę paskirtį, garsino paveikslą, parodė, koks jis ypatingas. Praktinio dalykinio pobūdžio dokumentuose – vizitacijų aprašymuose – atvaizdo kilmė įvardijama retai. Galima numanyti, kad daugeliu atvejų kilmė žymėta kaip su matymu susieto žinojimo faktas, nors kartais – ir kaip žodžiu perduodamos bendruomeninės atminties duomu⁴⁰. Šiuose dokumentuose kilmės įvardijimai aptinkami tik ypatingais atvejais, dažniausiai, kai ji siejosi su išskirtine atvaizdo forma (maskvietiškos ikonos). Kartais vizitacijose minima konkreti kilmės vieta (miestas, bažnyčia). Šie duomenys greičiausiai būdavo paimami iš sakytinės ar rašytinės tradicijos, bendruomeninės atminties, o ne iš matymo patirties⁴¹. Tik išimtiniais atvejais trumpai perpasakojama paveikslų istorija.

Vieni dažniausiai minimų importuotų arba vietos stačiatikių tradicijai priklausiusių darbų – maskvietiškos arba rusėniškos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stačiatikių, ikonos. Mirosławo Piotro Kruko monografijoje, skirtoje Abiejų Tautų Respublikos bažnyčias puošusioms ikonoms, atskleistos šių objektų adaptavimo prielaidos, pobūdis ir mastas⁴². Ikonų populiarumas katalikų šventovėse liudija, jog nepai-

sant svetimos kilmės, jos funkciniu požiūriu tapo savais atvaizdais⁴³. Ikonų taikymas katalikų bažnyčiose buvo būdingas visai Europai, bet Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šio reiškinio mastas buvo ypač didelis. Ikonų populiarumas LDK bažnyčiose siejamas su regiono geopolitiniu ir kultūriniu savitumu, jo vieta Rytų ir Vakarų kultūrų sandūroje⁴⁴.

39 Pvz., Alberto Vijūko-Kojalavičiaus atvaizdų apžvalgos tekste „Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“: in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, Vilnius, 2004, p. 60–91.

40 Apie kilmės įvardijimą kaip bendruomenės atminties faktą žr. Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 57.

41 Pvz., Jaluokos bažnyčioje, Valkavisko dekanate, minimas Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, atvežtas iš Romos kaip popiežiaus dovana, nurodoma jo atgabenimo data (BCz, IV 1775, l. 671).

42 Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*. Apie maskvietiškas ikonas Vilniaus vyskupijos ir visos Abiejų Tautų Respublikos bažnyčiose taip pat žr.: Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy“, p. 106–121.

43 Apie vienos ikonos funkcionavimą žr. Tojana Račiūnaitė, „Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Dievo Motinos paveikslas“, p. 223–240. Ikonų funkcionavimo ypatumus liudija ir šaltiniuose minimos apsikaitimo atvaizdais praktikos. Tokia kaita ypač aktyviai vyko tarp unitų ir katalikų šventovių. Kasparo Zalivskio vizitacijoje aprašomas Horodyščės bažnyčios atvejis, kai iš gretimos Volmos cerkvės (Minsko vaivadija, prie Kaidanavos) pasiskolintos rusėniškos ikonos. Tokie atvejai nebuvo atsitiktiniai. Šaltiniuose minima, kad sudegus Dysnos cerkvei, jos ikonos buvo perkeltos į katalikų bažnyčią, būta ir priešingų atvejų, pvz., Breslaujoje (Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 82). Dvožeco bažnyčios vizitacijoje įrašytas pasakojimas apie tai, kaip Švč. Mergelės Marijos atvaizdas Dievo Motinos Globėjos (Pokrovo) šventės dieną iškilmingai su maldininkų procesija įnešamas į Dvožeco cerkvę (BCz, IV 1775, p. 429). LDK įvairios konfesijos išreiškė solidarumą sakralinių atvaizdų, ypač Dievo Motinos paveikslų, atžvilgiu. Kita vertus, skirtingoms Rytų ir Vakarų tradicijoms priklausančių bendruomenių santykių istorija – tai ir nepasitikėjimo, ir įveiktų prieštaravimų istorija. Pvz., Unitų Bažnyčią atstovavęs Vladimiro ir Brastos vyskupas Leonas Kiška Barūnų Dievo Motinos stebuklų knygoje *Viešpaties malonių ir gailėstingumo jūra...* rašo, kaip Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis, plintant garsui apie Barūnų Dievo Motinos stebuklingas galias, jomis nepasitiki, tad norėdamas pats jomis įsitikinti ir apsispręsti, ar drausti, ar leisti katalikams garbinti Barūnų Dievo Motiną, siunčia pamaldų, išmintingą ir stebuklų atpažinimo patirtį turintį misionierių kunigą Gotkiną. Toliau pasakojama, kad ir Gotkinas nepasitiki atvaizdo galiomis, kol už tai nubaustas būna priverstas pripažinti atvaizdo kultinį statusą. Leono Kiškos žodžiais, galiausiai atvaizdą pagerbti ėmė plūsti žmonės „iš Rytų ir Vakarų“ (Leon Kiszka, *Morze laski szczorobliwości Boskich*, p. 29). Ši tipiška atvaizdo kulto universalumą atskleidžianti XVII–XVIII a. sandūros istorija kartoja vieną populiariausių stebuklingųjų atvaizdų istorijoms būdingų topų – įvairios Bažnyčios pripažįsta jo stebuklingas galias ir jį gerbia.

44 Ikonų adaptacijos reiškinius skatino ir šimtmečiais trukęs Rytų bei Vakarų Bažnyčių sambūvis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, stačiatikybės vyravimas iki Liublino unijos daugelyje LDK regionų. M. P. Krukas akcentuoja visuomenės etninę ir konfesinę įvairovę, graikiškos manieros tapybos seną vietinę tradiciją, jos aukštą statusą ankstyvuojau valstybės gyvavimo laikotarpiu, Jogailos laikais; Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 9.

Šių atvaizdų sklaidos dinamika Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo tolygi. Ikonų bažnyčiose ypač padaugėjo vadinamu Didžiosios suirutės laikotarpiu, po sėkmingų žygių į Maskvą, kai ikonos buvo gabenamos kaip karo grobis arba votas⁴⁵. Po XVII a. vidurio karų ikonų pradėjo mažėti, spėjama, dėl karų su Maskva metu vykdytų revindikacijų⁴⁶.

Būtent tokią ikonų importo ir adaptacijos procesų eigą patvirtina ir XVII–XVIII a. vizitacijų aktai. Vis dėlto jų duomenys iš dalies yra sąlygiški, pirmiausia atsižvelgiant į dokumentų kalbos ypatumus. Aprašymuose kultiniai atvaizdai turi jų vietą įvardijančius prievardžius ir apibūdinimus, kurie gali reikšti ir kilmę, ir stilių. Pavyzdžiui, apibūdinimas „maskvietiškas“ paprastai reiškia kilmę iš Maskvos Kunigaikštystės, bet susiduriame ir su šio žodžio reikšmės praplėtimu, kai jis vartojamas ir kaip „rusiško“ ar „rusėniško“ sinonimas⁴⁷. Taip 1621 m. abiem žodžiais (*ruthenicae seu moschoviticae*) įvardijami penki Kaltinėnų bažnyčios paveikslai, abu apibūdinimai vartojami tapačiai⁴⁸. Žodis „rusėniškas“ taip pat gali reikšti ne tik vietinę, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, bet ir importinę ikoną. Kartais vizitacijose minimos ir „graikišku būdu“ tapytos ikonos, kurių tikslią kilmę šiandien sunku apibrėžti. Tai, kad ikonas žyminčių sąvokų var-

tosena nebuvo pastovi, liudija ir kiti šaltiniai⁴⁹. Vis dėlto reikia manyti, kad didelė dalis vizitacijose minimų ikonų, įvardijamų kaip maskvietiškos, iš tiesų buvo atsigabentos iš Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės. Apibūdinimas „maskvietiškas“ dažnesnis XVII a. pirmos pusės bažnyčių vizitacijose, o XVII a. antroje pusėje sutinkamas rečiau⁵⁰.

Vizitacijų aprašymai liudija, kad ikonos buvo labai paplitusios XVII a. pirmos pusės LDK, daugiausia Vilniaus vyskupijos, katalikų bažnyčiose. Iš šešiasdešimt septynių XVII a. pirmoje pusėje aprašytų Vilniaus vyskupijos bažnyčių ir koplyčių dvidešimt šešiose, tad beveik kas antroje trečioje, buvo maskvietišku, rusėnišku arba graikiška maniera tapytų atvaizdų. Remiantis K. Zalivskio vizitacijos duomenimis, galima teigti, kad jų skaičius vienoje šventovėje svyravo nuo 1 iki 12, vidutiniškai buvo po kelias ikonas. M. P. Krukas, remdamasis daugiausia W. F. Wilczewskio atliktais Vilniaus vyskupijos vizitacijų tyrimais ir kitais duomenimis, padarė išvadą, kad ikonos būdingos pirmiausia Vilniaus vyskupijos bažnyčioms⁵¹. Kruko sudarytame ikonų paplitimo žemėlapyje nurodyta vienintelė ikonų buvimo Žemaitijoje vieta – Tverai. Į minėtų autorių akiratį nebuvo patekusios Žemaičių vyskupijos vizitacijos, kurios liudija, kad šio regiono bažnyčiose ikonų būta nemažai ir skirtumas tarp jų plitimo Vilniaus bei Žemaičių vyskupijose nebuvo labai ryškus. 1611–1651 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktuose tarp minimų 62 bažnyčių aštuoniose, tai yra maždaug kas aštuntoje, minimi maskvietiški ar rusėniški atvaizdai ir beveik visose jų buvo bent po kelis: Kaltinėnų bažnyčioje – penkios, o Kražių – devynios maskvietiškos ikonos⁵². Vyravo Dievo Motinos atvaizdai, taip pat būta Viešpaties Jėzaus ikonų, pavyzdžiui, Joniškio

45 Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 62–63, 81; Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy“, p. 119. Reikėtų pridurti, kad rusėniškų atvaizdų didžiausios sklaidos katalikų bažnyčiose laikas sutampa su jų plitimu privačiuose diduomenės ir miestiečių rinkiniuose, žr. Aistė Palušytė, „1647 m. Liubčios kunstkameros inventoriūs“, in: *Menotyra*, 1996, Nr. 2, p. 43–63; Eadem, „XVII–XVIII amžiaus Kauno miestiečių paveikslų rinkiniai: temos ir funkcijos“, in: *Socialinių tapatumų reprezentacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, (ser. *Dailės istorijos studijos 4*), Vilnius, 2011, p. 492–506.

46 Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 62.

47 M. P. Krukas teigia, kad „maskvietiškas“ reiškia atvaizdo kilmę iš Vidurio ir Šiaurės Rusijos, o „rusiškas“ arba „rusėniškas“ – ikonų kilmę iš rytinių Abiejų Tautų Respublikos arba LDK žemių; Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 29. Apie apibūdinimo „rusėniškas“ reikšmes taip pat žr.: Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy“, p. 119–120.

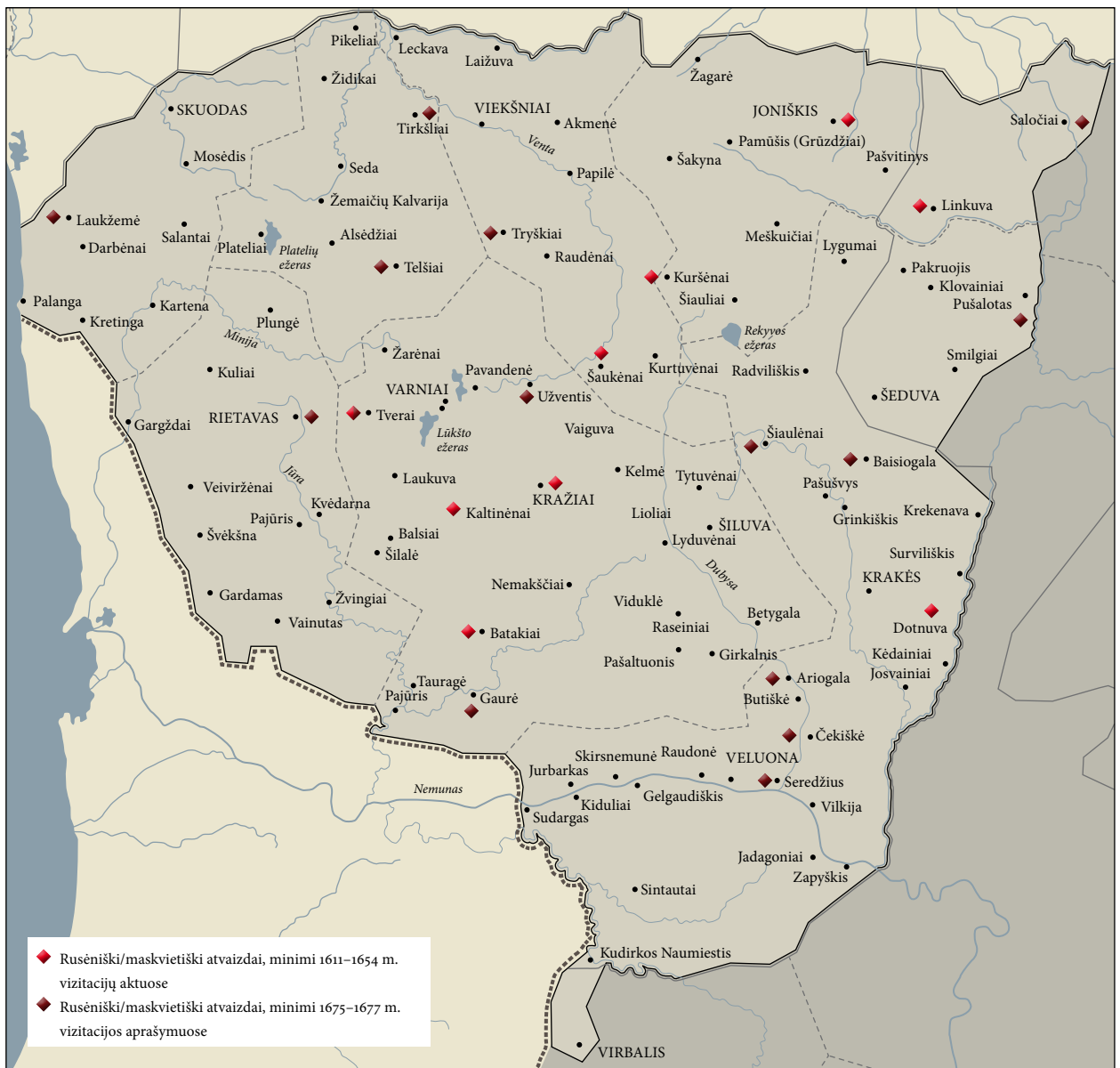
48 *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, p. 41.

49 Pvz., Albertas Vijūkas-Kojalavičius rusėnišku vadina „graikiška maniera ant lentos tapytą paveikslą“; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, p. 63.

50 Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy“, p. 120.

51 W. F. Wilczewski ir M. P. Krukas rėmėsi daugiausia Vilniaus vyskupijos XVII a. vizitacijų duomenimis.

52 *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, p. 23, 41.

bažnyčioje – rusėniškas Išganytojo atvaizdas ant lentos⁵³. XVII a. antroje pusėje Žemaičių vyskupijoje taip pat minima nemažai ikonų, jų bažnyčiose pasitaiko po vieną ar kelias⁵⁴. Bendras ikonų skaičius – beveik dvigubai didesnis nei XVII a. pradžioje. Tarp 54 aprašytų bažnyčių ikonos minimos penkiolikoje, tai yra beveik

1. Rusėniški/maskvietiški paveiksliai XVII a. Žemaitijos vyskupijos bažnyčiose

Paintings from Russia/Moscow in the churches of Žemaitija bishopric churches in the 17th c.

53 *Ibid.*, p. 83; *Lietuvos sakralinė dailė*, t. II: *Šiaulių vyskupija*, d. 1: *Joniškio dekanatas*, kn. 1: *Balkaičiai-Joniškis*, sudarė D. Vasiliūnienė, S. Smilingytė-Žeimienė, Vilnius, 2011, p. 216.

54 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675-1677 m.*, p. 78, 196, 197, 200, 222, 272, 396, 519, 530, 547, 612, 655, 673, 844, 866, 917.

2. Tverų Švč. Mergelės Marijos paveikslas, 2004,
Sigito Varno nuotrauka

Tverai Virgin Mary painting

kas ketvirtoje [1 il.]⁵⁵. Vienas išskirtinių – jau minėtas stebuklais garsėjęs, nors oficialiai neaprebuotas rusėniškas Tverų Dievo Motinos atvaizdas [2 il.], minimas tiek XVII a. pradžios, tiek XVII a. antros pusės vizitacijose⁵⁶. Be stebuklais garsėjančios Dievo Motinos ikonos, XVII a. antroje pusėje viename šoninių Tverų bažnyčios altorių buvo ir rusėniškas Išganytojo atvaizdas⁵⁷.

55 Žemėlapius padarė Skaistė Ašmenavičiūtė. Žemėlapiuose Žemaičių vyskupijos dekanatų ribos pažymėtos remiantis: S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin, 2006.

56 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 78, 196. Pastarasis taip pat minėtas dar 1639 m. Tverų bažnyčios vizitacijoje; *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, p. 369. XVI–XVII a. sandūros Tverų Dievo Motinos atvaizdas priskiriamas Stroganovo mokyklai (Maskvos Kunigaikštystė); žr. Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 331.

57 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 197. Tverų bažnyčioje dar minimas votas su rusėnišku Švč. Mergelės Marijos atvaizdu, *ibid.*, p. 200.

Paminėtina ir tai, kad beveik visos ikonos vadina- mos rusėniškomis arba graikiškos tapybos, tik kelis kartus minimos „maskvietiškos“: ant lentos tapytas Švč. Mergelės Marijos atvaizdas (*in assere moschovitica*) Saločių bažnyčioje ir nedidelis Švč. Mergelės Marijos paveikslėlis – Telšių bažnyčioje⁵⁸. XVII a. antroje pusėje maskvietiškas atvaizdas minimas ir Zapyškio bažnyčioje, tarp stebuklingam Viešpaties atvaizdui skirtų votų⁵⁹.

Taip pat nurodyti šie graikiška maniera tapyti atvaizdai: „graikiško veido“ Marijos atvaizdas Tryškiuose, penki nedideli graikiška maniera (*malowania greckiego*) tapyti paveikslėliai Užvenčio bažnyčioje, graikišku būdu tapytas Marijos atvaizdas Laukžemės bažnyčioje (Palangos filija)⁶⁰. Visais kitais atvejais minimi rusėniški atvaizdai arba „Rusiška Marija“ (toks apibūdinamas tikriausiai ženklino ikonografinį tipą, pagal rusišką pirmavaizdį tapytą ikoną). „Rusiška Švč. Mergelė Marija“ minima Ariogalos, Rietavo, Gaurės, Seredžiaus bažnyčiose⁶¹. Panašiai, kaip ir XVII a. pirmoje pusėje, būta nemažai šventovių, kuriose saugota po kelias ir daugiau ikonų: penkios – Užvenčio, po tris – Čekiškės ir Seredžiaus, septynios – Baisogalos bažnyčiose⁶².

Atkreiptinas dėmesys, kad dauguma ikonų buvo altoriuose, tai liudijo joms rodytą pagarbą, vis dėlto tik viena – Tverų bažnyčios ikona – garsėjo stebuklais.

Taigi Žemaičių vyskupijos bažnyčių vizitacijų tyrimai koreguoja M. P. Kruko sudarytą ikonų sklaidos žemėlapi, parodo tankesnią jų išsidėstymą LDK pakraš-

58 *Ibid.*, p. 519, 844.

59 *Ibid.*, p. 879. XVII a. antros pusės Žemaičių vyskupijos bažnyčiose buvo ne tik ikonų, bet ir kitų maskvietiškos kilmės reikmenų, pvz., maskvietiškas kryželis ir sidabro votas Kelmės bažnyčioje (*Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 237), maskvietiški kryželiai Krakių bažnyčioje (*ibid.*, p. 715).

60 *Ibid.*, p. 222, 547, 866.

61 *Ibid.*, p. 78, 176, 396, 917. Retai sutinkami vertybiniai ar kitokie išplėsti ikonų apibūdinimai. Čekiškės bažnyčios didžiajame altoriuje buvęs rusėniškas Dievo Motinos atvaizdas – „elegantiškai tapytas“, Tirkšlių ir Seredžiaus bažnyčios ikonos – senovinės (*ibid.*, p. 272, 530, 917). Keliais atvejais išskirtos ant lentų tapytos ikonos (Čekiškės, Saločių, Baisogalos, Seredžiaus bažnyčiose); *ibid.*, p. 272, 519, 673, 917).

62 *Ibid.*, p. 222, 272, 917, 673.

čiuose, nuo Vilniaus nutolusiose teritorijose, pirmiausia – Žemaičių vyskupijoje, nors ir nepaneigia prielaidos, kad vietose, buvusiose prie kelio iš Maskvos į LDK, ikonų būta daugiau⁶³.

Žemaičių vyskupijos tyrimai gali patikslinti ir dar vieną W. F. Wilczewskio ir M. P. Kruko išvadą. Šiame regione, kitaip nei Vilniaus vyskupijos bažnyčiose, XVII a. antroje pusėje ikonų, atrodo, iš esmės nesumažėjo⁶⁴. Objektų sklaida galbūt skyrėsi dėl nevienodos regionų padėties per karą su Maskva: į LDK įsiveržusi Maskvos kariuomenė Žemaitijos nepasiekė, tad čia nevyko ir revindikacijos, kurios, spėjama, ir lėmė ikonų kiekio mažėjimą kitur⁶⁵.

Kaip maskvietiški atvaizdai plito unitų cerkvėse? Jose ikonos nebuvo „svetimos“, jos – natūralus palikimas ir tradicinė šventovės interjero puošmena. Nors po 1720 m. Zamostės susirinkimo sprendimų unitų cerkvių interjerai tapo panašesni į katalikų bažnyčių ir juose daugėjo altorių su paveikslais, bet išliko ir ikonostasai su ikonomis.

Tiesa, XVIII a. ikonos, palyginti su ankstesnėmis, pasikeitė. Įsitvirtino nauja (aliejumi ant drobės) tapybos technika, keitėsi motyvai, modeliavimas, dekoravimas, tad ikonos tapo panašesnės į vakarietiškus paveikslus, ką liudija ir keli išlikę šio regiono cerkvių to

meto dailės paveldo pavyzdžiai⁶⁶. Cerkvėse tebesaugotos senosios ant lentų tapytos ikonos buvo įvardijamos kaip „senovinės tapybos“ kūriniai. Vizitacijose kartais minimos graikiška maniera tapytos ikonos, graikiško tipo (*modus graecus*) ikonostasai⁶⁷.

Toks sudėtinis, kelias tradicijas jungiantis interjerų įrangos charakteris turėjo įtakos ir vizitatoriaus žodynui. Natūralu, kad unitų šventovių esminių pertvarkymų laikotarpiu vizitatoriai vertino sena–nauja požiūriu. Toks vertinimas būdingas ne tik A. Jodkos tekstui, bet ir kitų unitų hierarchų ar jų įgaliotų asmenų, lankusių, pavyzdžiui, Ukrainos ar Mažosios Lenkijos cerkves, sudarytiems aktams⁶⁸.

Unitų vizitacijų dokumentuose atvaizdų kilmės faktai minimi itin retai. Galima numanyti, kad dauguma šiuose aktuose įvardytų ikonų buvo vietinės kilmės. Konkreti kilmės vieta minima tik išimtiniais atvejais, dažniausiai – kalbant apie maskvietiškas ikonas. Jos aptinkamos jau XVII a. pradžios unitų cerkvių vizitacijose⁶⁹, gana dažnai minimos ir XVIII a. pirmos pusės Palenkės cerkvių dokumentuose, būta jų ir Bresto katedroje⁷⁰.

XVIII a. viduryje cerkves lankęs A. Jodka maskvietiškus atvaizdus mini itin retai. Tarp LDK teritorijoje, Bresto ir Bialos dekanatuose, buvusių cerkvių paveikslų

63 Apskritai maskvietiškų ir rusėniškų ikonų paplitimas buvo didesnis nei vaizduojama m. p. Kruko sudarytame žemėlapyje, apibendrinusiame ankstesnius ikonų sklaidos tyrimus. 1700 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijoje minima Berznyko (*Bierzniki*, Augustavo dekanate) bažnyčioje buvus Švč. Mergelės Marijos ikoną (*ruthenico more picta*); BCz, IV 1775, l. 96. Ji neįtraukta į M. P. Kruko sudarytą Abiejų Tautų Respublikos bažnyčiose buvusių ikonų katalogą; Mirosław Piotr Kruk, „Katalog ikon w kościołach rzymsko-katolickich i zakonach Rzeczypospolitej (z wyborem literatury)“, in: Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 319–360.

64 Apie maskvietiško importo kultinių atvaizdų mažėjimą nuo XVII a. vidurio remdamiesi daugiausia Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijomis rašė W. F. Wilczewskis, M. P. Krukas. Vertinant ikonų sklaidą Žemaičių vyskupijoje, reikia atsižvelgti į tai, kad dažniausiai nesutampa XVII a. pirmoje ir antroje pusėje aprašytos Žemaičių vyskupijos bažnyčios, išskyrus Tverus. Taigi dėl fragmentiškų šaltinių negalime geriau įvertinti ikonų sklaidos dinamikos.

65 Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 62, 103.

66 *Ікананіс Беларусі XV–XVIII стагоддзяў*, склад. Н. Высоцкая, Мінск, 1998; *Музей старажытнабеларускай культуры*, уклад. Аляксандр Ярашэвіч, Мінск, 2004. Deja, vizitacijose minimų darbų beveik neišliko, išskyrus kelias išimtis, pvz., Kostomlotų unitų cerkvės (dab. Lenkija) Šv. Niketo ikona (1631). Toje pačioje cerkvėje saugomos ir dar kelios XVII–XVIII a. ikonos. Plačiau apie Palenkės unitų ikonų paveldą žr. Joanna Tomalska, „Unickie ikony na Podlasiu w XVII–XVIII wieku“, in: *Śladami unii bzeskiej*, red. Radosław Dobrowolski, Mariusz Zemło, Lublin, Supraśl, 2010, p. 559–576.

67 Apie apibūdinimo „graikiškas“ reikšmę vizitacijose ir kituose XVII–XVIII a. šaltiniuose žr. Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 53–60.

68 Mirosław Piotr Kruk, „Deisus“, p. 221–223.

69 Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 103.

70 Andrzej Gil, *W kregu dziejów i kultury Kościołów wschodnich w Rzeczypospolitej*, Siedlce, 2009, p. 76; Aneta Kułak, „Ołtarz czy ikonostas? O wyposażeniu podlaskich cerkwi na początku XVIII wieku“, in: *Śladami unii brzeskiej*, p. 577–586. Autorė rėmėsi Lenkijai priklausiusių Palenkės cerkvių aprašymais.

jis paminėjo vienintelę maskvietišką ikoną – nedidelę, suveriamą, trijų dalių, puoštą vario aptaisais. Ji saugota Terebunio cerkvėje, funduotoje rusų kilmės kunigaikščio Bresto pakamario Jono Šuiskio⁷¹. Neatmetama galimybė, kad maskvietišku ikonų tame regione būta daugiau, tik vizitatorius jų neįvardijo. Pavyzdžiui, XVIII a. pabaigos Bresto dekanato cerkvių vizitacijos mini ke-liolika maskvietišku atvaizdų Kameneco ir septynis „maskvietiškus atvaizdus“ Višnicės cerkvėse⁷². Tikriausiai būtent šiuos „maskvietiškus atvaizdus“ A. Jodka pažymėjo kaip „senovinės tapybos kūrinius“, bet tikslesnės jų kilmės nenurodė. Tad palyginti su kitais anks-tesniais regiono cerkvių vizitatoriais, jis rečiau minėjo maskvietišką kilmę. Sunku pasakyti, kiek tai liudija pačių objektų skaičiaus pokyčius, o kiek yra susiję su individualiu vizitatoriaus požiūriu į maskvietišku iko-nų paveldą. Nors unitų vizitacijos publikuotos ir tirtos fragmentiškai, vis dėlto pagal turimus duomenis galima teigti, kad XVIII a. antroje pusėje maskvietiškos kilmės atvaizdų buvimo LDK ir Abiejų Tautų Respublikos uni-tų šventovėse faktai įvardijami rečiau⁷³.

Šios tendencijos pastebimos įvairiose XVIII a. LDK bendruomenėse, tiek unitų, tiek katalikų šventovių aprašymuose. Maskvietišku ikonų įvardijimai tam-pa išimtiniai, bet jų apibūdinimai neretai detalesni. Dažniau susiduriama su jau anksčiau į bažnyčią pate-kusiais pavieniais atvaizdais. Pavyzdžiui, Slanimo de-kanatui priklaususioje Dolystovo bažnyčioje XVII a. minimos septynios maskvietiškos ikonos, tuo tarpu

71 LMAVB RS, f. 41, b. 241, l. 109. Apie fundatorių reikšmę unitų cerkvių dekoravimui žr. Dorota Wereda, „Fundacje“, p. 258–275.

72 *Ibid.*, p. 271. Kita vertus, reikia atsižvelgti į tai, kad XVIII a. pab. vizitacija vyko pasikeitusios politinės situacijos laikotarpiu, vykstant valstybės padaljimams ir stiprėjant Rusijos įtakai, tad tai galėjo sąlygoti ir maskvietiškos kilmės išvalgas.

73 P vz., 1773 m. Palenkės dekanato cerkvių vizitacijose nemini-ma nė viena maskvietiškos kilmės ikona arba koks kitas im-porto pavyzdys; Bazylis Benedykt Guttorski, *Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przez mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana gol-niewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona*, oprac. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok, 1996; Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 103.

1700 m. vizitacijoje įrašytas tik vienas nedidukas ru-sėniškas atvaizdas⁷⁴. Tarp 1761 m. aprašytų Livonijos vaivadijos parapinių bažnyčių paveikslų neregistruo-tas nė vienas svetimos kilmės atvaizdas, taip pat ir nė viena rusėniška ikona⁷⁵.

Apibūdinimai „maskvietiškas“ ar „rusėniškas“ pa-mažu nyko iš bažnyčių ir cerkvių vizitatorių žodyno ne tik dėl objektų kaitos. Šio tipo atvaizdų poreikis ilgainiui mažėjo⁷⁶. XVII–XVIII a. rusėniškos ikonos, patekusios į katalikų bažnyčias, neretai buvo perta-pomos suteikiant joms vakarietiško paveikslo bruo-žų⁷⁷. Galima daryti prielaidą, jog ilgainiui nuvertėjo ir „maskvietiškos“ kilmės faktas. Tai buvo pastebėta kalbant apie A. Jodkos vizitaciją. W. F. Wilczewskis taip pat užfiksavo atvejį, kai Juchnovcų bažnyčioje bu-vusi Dievo Motinos ikona, ankstesniame inventoriuje apibūdinta kaip maskvietiška, o XVII a. antros pusės inventoriuje jos kilmė neįrašyta, bet nurodomas nau-jas, iki tol neįvardytas jos išskirtinis kultinis statusas⁷⁸.

Apibendrinant galima pasakyti, kad maskvietiškos ikonos, nepaisant jų mažėjimo XVIII amžiuje, buvo vienas ryškiausių kultinio paveikslo importo pavyz-džių LDK istorijoje.

Rečiau LDK parapinių bažnyčių aprašymuose mi-nimi itališkos kilmės atvaizdai, nors apie jų buvimą bažnyčiose žinoma iš kitų šaltinių⁷⁹. Itališki paveiks-lai daugiausia buvo atgabenti didikų arba/ir susiję su instituciniais vienuolijų ryšiais. Parapinių bažnyčių vizitatoriai juos retai minėjo ne tik dėl to, kad jų buvo palyginti nedaug, bet tam įtakos galėjo turėti ir neiš-skirtinė, „sava“, jų forma.

74 BCz, IV 1775, l. 20.

75 *Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej*, 1998.

76 Ikonų mažėjimą kaip per XVII a. vidurio karus įvykusios revin-dikcijos rezultatą mini ir M. P. Krukas (Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 62); mažėjimą fiksuoja ir W. F. Wilczewskis, (Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy“, p. 119–120).

77 Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 271–278.

78 Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy“, p. 110.

79 Žr. Rūtos Janonienės tekstą apie paveikslų importą iš Italijos šiame straipsnių rinkinyje.

Vienas retų itališko importo paminėjimų – Krekenavos bažnyčios didžiajame altoriuje kabėjęs Švč. *Mergelės Marijos Snieginės* paveikslas (pirmavaizdis – *Santa Maria Maggiore* bazilikoje Romoje), „elegantiškai tapytas“. Tai garsaus pirmavaizdžio kartotė, ją, anot vizitatoriaus, į Krekenavą iš Romos atgabeno Žemaičių arkidiakonas Povetris⁸⁰. Kitas pavyzdys – 1700 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijos dokumente minimas stebuklingas Švč. *Mergelės Marijos Apsilankymo* paveikslas, puošęs Valkavisko dekanato Jaluvkos bažnyčios altorių, tapytas Romoje ir dovanotas popiežiaus⁸¹. Taip pat itališka maniera tapytas Replos bažnyčios Švč. *Mergelės Marijos* atvaizdas⁸². Jis buvo saugomas italų kilmės LDK didiko, Gardino pakamario Jurgio Scipiono funduotoje bažnyčioje. Tuo tarpu A. Jodkos unitų vizitacijoje itališkos kilmės tapytų paveikslų neįvardyta, tačiau vėlesnėse unitų vizitacijose minimi šios kilmės raižiniai. Pavyzdžiui, Vysokajės šventovės vizitacijos aprašyme aptinkama 12 įrėmintų tokių graviūrų⁸³.

LDK katalikų bažnyčių aprašymuose taip pat minimi itališki raižiniai – tikriausiai religinių paveikslų grafines kopijos⁸⁴. Penki itališki atvaizdai ant popieriaus minimi XVII a. Korynco bažnyčios vizitacijoje⁸⁵, o 1675–1677 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijoje –

80 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 743. Beje, toje pačioje vizitacijoje minima ir daugiau „elegantiškai tapytų“ Švč. *Mergelės Marijos Snieginės* atvaizdų, pvz., Jonišio ar Saločių bažnyčiose (*ibid.*, p. 497, 518).

81 BCz, IV 1775, l. 671.

82 *Ibid.*, l. 686.

83 Dorota Wereda, „Fundacje“, p. 272. Reikia pažymėti, jog šie paveikslų kilmės faktai ženklina ir XVIII a. Unitų Bažnyčioje įvykusius vertybinius pokyčius. Anksčiau itališki atvaizdai ir lotyniška paveikslų forma unitų cerkvėse buvo mažiau toleruojami. Pvz., dar XVII a. pr. Petras Mogila skundėsi, kad Supraslės bazilijonų cerkvės naujame ikonostase vietoj sidabrinų atvaizdų atsirado tapyti ant drobės itališki: Piotr Krasny, *Architektura cerkiewna*, p. 193.

84 Apie pavienius itališkos kilmės arba pavidalo reikmenis XVII a. pirmos pusės Žemaitijos bažnyčiose žr. *Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktai (1611–1651)*. Apie grafinių kopijų funkcionavimą LDK plačiau žr.: Tojana Račiūnaitė, „Jausmų kelionė“, p. 41–59.

85 VUB RS, f. 57–B53, b. 40. l. 250v; Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy“, [Aneks], p. 2.

Vieکشnių bažnyčios didžiojo Kristaus kančios altoriaus 14 apaštalu paveikslai⁸⁶.

Be itališkų tapybos ir grafikos kūrinių, matyt, importuotos buvo ir skulptūros, pagamintos iš LDK nebūdingų, nevietinių, medžiagų, pavyzdžiui, Dievo Tėvo ir Nukryžiuotojo Sūnaus atvaizdas iš alebastro Švėkšnos bažnyčioje⁸⁷. Taip pat retais atvejais minimi kitos kilmės, pavyzdžiui, vokiški paveikslai⁸⁸.

Apžvelgus XVII–XVIII a. LDK bažnyčių vizitacijas, galima teigti, kad tik maskvietiškų ikonų importas XVII a. pirmoje pusėje turėjo kiek žymesnį procesinį masinį pobūdį ir buvo ryškiausiai reprezentuojamas to laiko vizitacijose. Itališkos kilmės atvaizdų vežimas paprastai bažnyčių vizitacijų aprašymuose nėra taip gerai atskleistas, išskyrus raižinius, kurių kai kuriose bažnyčiose būta po keliolika. Vis dėlto kulto istorijos požiūriu grafines reprodukcijas buvo antriniai kūriniai, netapę savarankiškais kultinės paskirties atvaizdais.

KULTINIŲ PAVEIKSLŲ KOPIJOS

Lietuvoje, be importuotų atvaizdų, plito ir kituose kraštuose saugotų paveikslų kopijos, kurios perteikdamos originalo ikonografijos bruožus ir pačios tapdavo gerbiamomis. Kartočių funkcionavimas ir sklaida kai kuriais atvejais galėjo remtis atvaizdo kaip relikvijos samprata: susiliesdama su stebuklingomis savybėmis pasižyminčiu originalu kartotė perima dalį jo galios⁸⁹. Vis dėlto kopijos galia galėjo pasireikšti ir be tiesioginio sąlyčio su originalu: svarbus buvo tik ikonografinis tikslumas, kuris kopiją susieja su provaizdžiu. Ikonografijos sakralizavimu grindžiamas provaizdžių kartojimas ar dauginimas tapo viena iš svarbesnių kultinio atvaizdo sklaidos sąlygų⁹⁰.

86 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 401.

87 *Ibid.*, p. 132.

88 Vokiški paveikslai iš molio minimi Vosiliškių bažnyčios XVII a. vizitacijoje; Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy“, p. 6–7.

89 David Freedberg, *The Power of Images*, p. 112.

90 Apie sakralinio atvaizdo kopijų sakralizavimą žr. Irena Vaišvilaitė, „Kopijavimo ir pavyzdžio problema XVII a. Lietuvos dai-

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nemaža dalis kopijuojamų provaizdžių buvo nevietiniai kūriniai, kilę iš Lenkijos ir tolimesnių kraštų. Tarp kultinių atvaizdų kopijų skirtingų laikotarpių ir regionų vizitacijose dažniausiai minimos, spėjama, modifikuotos bizantiškos ikonos – Čenstakavos Dievo Motinos – kartotės. Bažnyčių vizitacijos patvirtina šio atvaizdo išskirtinį populiarumą ir kartu leidžia patikslinti jo paplitimo mastus ir dinamiką XVII–XVIII a.⁹¹

XVII a. pirmoje pusėje tarp K. Zalivskio vizitacijoje aprašytų 60 bažnyčių aštuoniose minimos Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos atvaizdo kopijos, o vienoje jų – Dvožeco bažnyčioje – būta dviejų. Vienintelė XVII a. pirmos pusės Vilniaus vyskupijos vizitacijoje minima kito pirmavaizdžio kartotė – Slucko bažnyčioje buvusi Loreto Marijos kopija, kurios pirmavaizdis – juodmedžio skulptūra, garsinusi Italijos Loreto miesto Švč. Mergelės baziliką. Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos kopijos vyrauja ir vėliau, XVII a. antros pusės Žemaičių vyskupijos šventovėse⁹². Jos populiaros ir XVIII a. unitų cerkvėse. Ilgainiui katalikų šventovėse taip pat atsiranda daugiau ir įvairesnių kartočių. Pavyzdžiui, XVII a. antros pusės Žemaičių vyskupijoje būta Loreto Dievo Motinos atvaizdų⁹³. Plito ir Švč. Mergelės

lėje. Kelios pastabos apie XVII a. Lietuvos meninę sąmonę“, in: *Menotyra*, Nr. 16, 1988, p. 19–25; Regimanta Stankevičienė, „Kai kurie Lietuvos XVI–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“, in: *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*, sudarytoja Aleksandra Aleksandravičiūtė, Vilnius, 1994, p. 139–172; Tojana Račiūnaitė, „LDK stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų apmąstymo būdai“, p. 54–69.

91 Apie Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos atvaizdų sklaidą, remdamasi daugiausia Vilniaus vizitacijų aktais, rašė R. Stankevičienė: Regimanta Stankevičienė, „Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas: kultas ir kartotės Lietuvoje“, in: *Acta Academia Artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, p. 155–169.

92 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 48, 103, 206, 272, 327, 345, 396, 457, 497, 519, 580, 627, 673, 695, 705, 823, 916.

93 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 79, 80, 108, 121, 273, 365, 458, 567, 682, 695, 733, 929.

Apie Loreto Švč. Mergelės Marijos atvaizdų sklaidą Lietuvoje taip pat žr.: G. Surdokaitė, „Loreto Švč. Mergelės Marijos kartotės Lietuvoje“, in: *Virgo Venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, (ser. *Religinės kultūros paveldo studijos* 3), Vilnius, 2011, p. 128–146.

lės Marijos Snieginės kopijos⁹⁴. Kai kur vienoje vietoje buvo po kelias šio atvaizdo kartotes, pavyzdžiui, Kražių parapijėje ir benediktinių bažnyčiose. Šiek tiek mažiau nurodoma Trakų Dievo Motinos kopijų⁹⁵, Gvadelupės Dievo Motinos atvaizdų⁹⁶, po vieną Seinų Švč. Mergelės Marijos⁹⁷, Studzianos Dievo Motinos⁹⁸, Bochnios Švč. Mergelės Marijos atvaizdą [3 il.]⁹⁹.

XVIII a. unitų šventovėse taip pat populiaros buvo Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos kartotės. Jos plito ir gretimų žemių – Baltarusijos Polesės regiono – unitų cerkvėse, taip pat kituose LDK ir Abiejų Tautų Respublikos regionuose, pavyzdžiui, Peremislio vyskupijos, apimančios Mažosios Lenkijos ir Raudonosios Rusios žemes, unitų cerkvėse¹⁰⁰. A. Jodkos vizitacijose, be Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdų, taip pat keliskart minimos Sokalio Švč. Mergelės Marijos kopijos¹⁰¹.

94 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 116, 132, 365, 380, 458, 471, 496–497, 518, 532, 743. LDK buvusios Snieginės Marijos kopijos taip pat minimos R. Stankevičienės straipsnyje: Regimanta Stankevičienė, „Šiluvos bazilikos paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“. Istorinis ir ikonografinis kontekstas“, in: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis 6 2002–2003*, Vilnius, 2005, p. 45–74.

95 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 167, 380, 612, 890.

96 *Ibid.*, p. 44, 788.

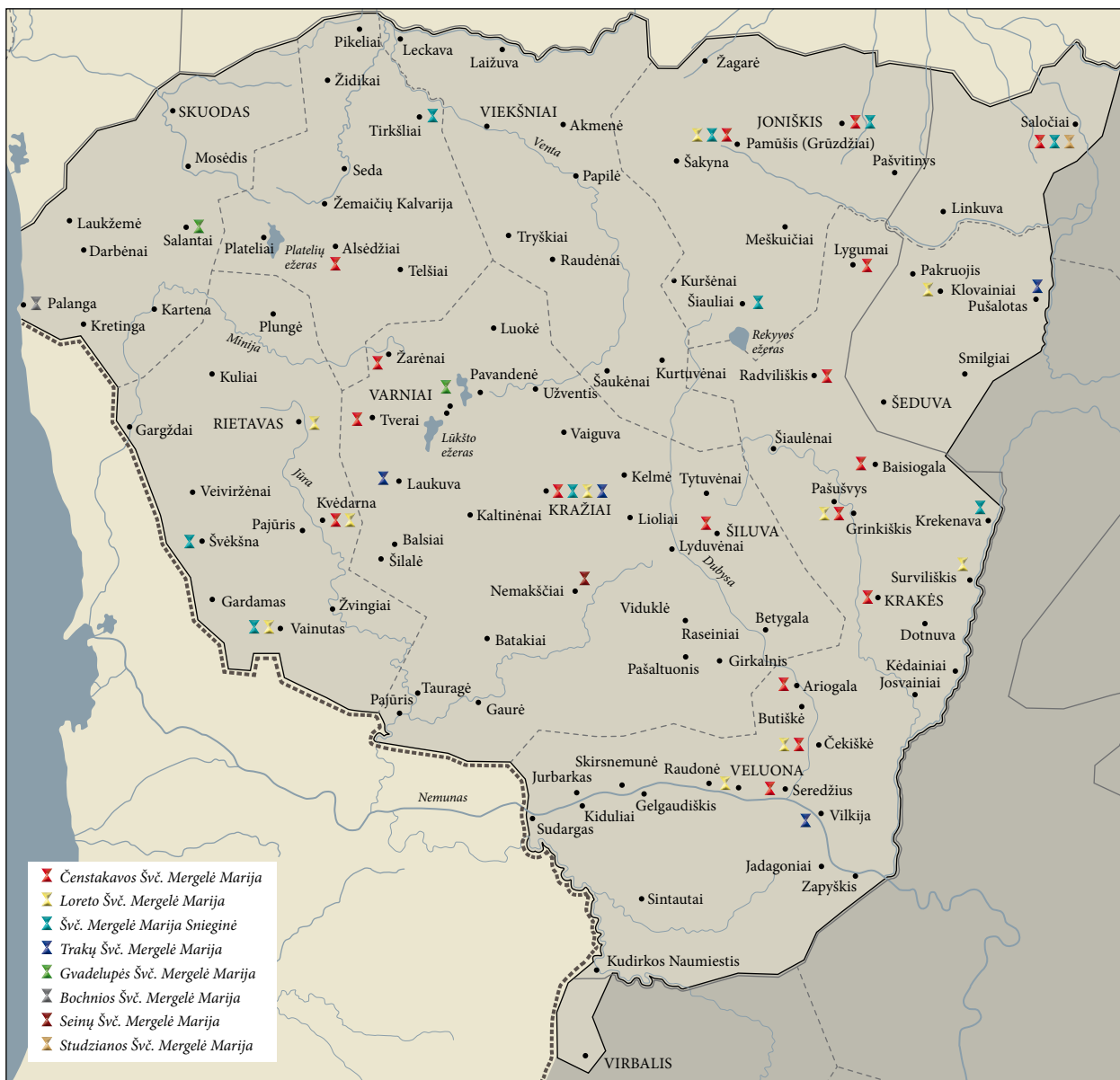
97 *Ibid.*, p. 255, 879.

98 *Ibid.*, p. 255.

99 Puošė Palangos bažnyčios didįjį altorių (*Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 852). Tai Čenstakavos atvaizdo kartotė, manoma tapyta XVI a. antroje pusėje, kopijos plito nuo XVII a. pradžios, Lietuvoje išliko dar Kulių bažnyčioje; žr. Regimanta Stankevičienė, *Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“: tyrimai restauravimas*, Vilnius, 2008.

100 Mirosław Piotr Kruk, „Deisus“; Michał Janocha, „Niekłóre aspekty ikonografii unickiej na terenie Rzeczypospolitej“, in: *Śladami unii brzeskiej*, Lublin, Supraśl, 2010, p. 495–543; Paweł Sygowski, „Cerkwie w dekanacie hołubickim unickiej diecezji „Polskopołockiej“ w świetle wizytacji z 1789 roku“, in: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, (ser. *Dailės istorijos studijos* 2), sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius, 2006, p. 276–304.

101 Sokalio (Ukraina) bernardinų bažnyčioje saugotas Dievo Motinos atvaizdas, manoma, XIV a. tapytas pagal Čenstakavos Hodegetrijos pavyzdį, anot legendos, Jogailos rūmų tapytojo Jokūbo Venžiko. Paveikslas kultą platinė tiek Katalikų, tiek Ortodoksų Bažnyčios. 1724 m. karūnuotas popiežiškosiomis karūnomis. Tai buvo trečias popiežiškosiomis karūnomis vai-

Nors tarp unitišių atvaizdų iki XVIII a. vidurio (1730) buvo karūnuotas vienintelis Žyrovičų Dievo Motinos atvaizdas, tačiau jo kopijų, pagal A. Jodkos vizitacijos duomenis, Bresto ir Bialos dekanatų cerkvėse nebuvo.

nikuotas atvaizdas Abiejų Tautų Respublikoje. Po karūnavimo paveikslas toliau stiprėjo, atvaizdo kopijų daugėjo. Nemažai jų buvo ir unitų cerkvėse. Vienas garsiausių – Semionų cerkvės altoriuje; Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy*, p. 180; Maria Kalamajska-Saeed, „Obraz czy ikona. O losach pewnego wizerunku Matki Boskiej Sokalskiej“, in: *Sarmatia semper viva*, red. Jerzy Baranowski [et al.], Warszawa, 1993, p. 155–165.

3. Kultinių atvaizdų kartotės Žemaičių vyskupijos bažnyčiose XVII a. antroje pusėje

Copies of cult images in the churches of Žemaitija bishopric churches in the second half of the 17th c.

4. Šiluvos Švč. Mergelės Marijos paveikslas,
2011, Vytauto Balčyčio nuotrauka
Šiluva *Virgin Mary* painting

Kitų unitiškų ikonų kartočių taip pat nenurodyta¹⁰². Taigi Palenkės unitų cerkvėse populiariausios buvo katalikiškų kultinių atvaizdų kartotės.

Apibendrinant duomenis apie stebuklingų atvaizdų kopijas, galima pažymėti išskirtinę Čenstakavos Marijos kopijų sklaidą. Palyginus XVII a. ir XVIII a. antros pusės vizitacijų duomenis, pavyzdžiui, Žemaičių vyskupijos, matyti, kad ilgainiui Čenstakavos atvaizdų daugėjo¹⁰³. Tiek Vilniaus, tiek Žemaičių vyskupijoje

¹⁰² Pvz., neminimos Barūnų Dievo Motinos atvaizdų kopijos, nors apskritai, kaip rodo kiti XVIII a. rašytiniai šaltiniai ir išlikę kopijų pavyzdžiai, unitų šventovėse jų būta; Dorota Wereda, „Fundacje“, p. 272.

¹⁰³ Šią išvadą jau buvo pateikusi ir R. Stankevičienė, remdamasi

Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslų tankumas buvo panašus¹⁰⁴. Kitų kultinių atvaizdų kopijų sklaida Lietuvoje iš esmės atitiko visai Europai būdingą populiariausių atvaizdų seką. Pavyzdžiui, Loreto ir Snieginės (*Santa Maria Maggiore*) atvaizdai Wilhelmo Gumppenbergo *Atlas Marianus sive de Imaginibus Deiparae per Orbem Christianum miraculosis* (Ingolstadt, 1657) tarp 1200 stebuklingų paveikslų paminėti pirmiausia¹⁰⁵, Lietuvoje jie taip pat buvo populiariausi po Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos kopijų.

IŠSKIRTINIAI MALONĖMIS GARSĖJANTYS ATVAIZDAI

XVII–XVIII a. išskirtiniai kultiniai atvaizdai buvo garsinami apibendrinančiuose paveiklų aprašymuose, pavyzdžiui, Vijūko-Kojalavičiaus ar Gumppenbergo veikaluose. Vizitacijų aktuose, kaip minėta, buvo apibūdinami ir ne tokie garsūs, oficialiai neapbruoti, bet malonėmis garsėję paveikslai. Taigi bažnyčių aprašymai labiau nei kiti to meto šaltiniai atskleidžia paveikslų kulto įvairovę, dinamiką ir mastą.

Malonėmis garsėjantys atvaizdai yra apbūdinami žodžiu stebuklingas (*miraculosa*). Vizitacijose kartais išskiriami oficialiai apbruoti stebuklingi paveikslai arba nurodomas ypatingas jam skirtas žmonių pamaldumas (*populi devotione celebris*). Kartais išskirtinai detalai aprašomi votai, liudijantys gyvą atvaizdo kultą. Paveikslų aprašymai taip pat kartais išskiriami kilmės istorijų intarpais (pvz., Tverų Dievo Motina, Grinkiškio Dievo Motina, Zapyškio Nukryžiuotasis)¹⁰⁶.

kitais, daugiausia Vilniaus vyskupijos, vizitacijų duomenimis.

¹⁰⁴ R. Stankevičienė teigė, kad remiantis 1668–1674 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijų aktų duomenų suvestine maždaug tarp 70 bažnyčių aštuoniolikoje būta Čenstakavos atvaizdų (Regimanta Stankevičienė, „Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas“). Tarp 65 Kazimiero Paco aplankytų bažnyčių Čenstakavos atvaizdų buvo 16.

¹⁰⁵ Kirstin Noreen, „The icon of Santa Maria Maggiore, Rome: an image and its afterlife“, in: *Renaissance Studies*, 2005, vol. 19, No 5, p. 660–672.

¹⁰⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 196, 683, 872.

XVII a. pirmoje pusėje būta tikrai daug votais puoštų atvaizdų, bet votų gausa išsiskyrė du: Liachovičių ir Klecko bažnyčių Švč. Mergelės Marijos paveikslai (greta jų buvo atitinkamai daugiau kaip 60 ir 20 votyviinių plokštelių bei kitų puošmenų).

XVII a. antroje pusėje malonėmis garsėjančių atvaizdų dar pagausėja. 1675–1677 m. aprašytose bažnyčiose išsiskyrė keli oficialiai pripažinti ir tikinčiųjų bendruomenės stebuklingais laikomi paveikslai. Vienas jų – Šiluvos Dievo Motinos atvaizdas [4 il.] – buvo patalpintas į 1670 m. Minsko vaiskio Jeronimo Ivanausko ir jo žmonos lėšomis pastatytą bei atnaujintą

5. Kultiniai atvaizdai XVIII a. Bresto ir Bialos dekanatų unitų cerkvėse

Cult images in the temples of Ukrainian Greek Catholic Church Brest and Biala deaconates in the 18th c.

altorių, drožybinį ir visą paaukuotą. Dievo Motinos paveikslas įvardytas kaip senas ir pasižymintis ypatingomis malonėmis¹⁰⁷. Beje, ikonografiniu požiūriu jis seka Švč. Mergelės Marijos Snieginės provaizdį, bet šaltinyje šis ryšys nėra nurodytas¹⁰⁸. Plungės bažnyčioje paminėtas didžiojo altoriaus vietoje laikinai pastatytas altorėlis su oficialiai aprobuotu stebuklingu Švč. Mergelės Marijos paveikslu, nedidelis, bet visas paaukuotas, įrengtas LDK virtuvininko Stanislovo Vainos ir jo žmonos Elzbietos Kiršenšteinaitės-Vainienės lėšomis. Ypač daug votų (189) puošė filijinės Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios stebuklingą Nukryžiuotojo atvaizdą. Kai kurie votai turėjo XVII a. pirmųjų dešimtmečių įrašus, kurie liudijo seną kulto istoriją. Zapyškio Nukryžiuotasis vadinamas stebuklingu, nors oficialiai nebuvo aprobuotas¹⁰⁹. Taip pat įvardijamas ir gausiai votais puoštas Viešpaties Jėzaus atvaizdas Vainuto bažnyčios koplyčioje¹¹⁰. Nuo XVII a. pirmos pusės malonėmis ypač garsėjo ir jau minėta rusėniška Tverų Dievo Motinos ikona, nors oficialiai dar neaprobuota¹¹¹. Gerbiamas buvo (*populi devotione celebris*) ir Trakų Dievo Motinos paveikslas, puošęs Pušaloto bažnyčios didįjį altorių¹¹². Stebuklingu žmonių laikytas, nors oficialiai taip pat neaprobuotas Loreto Dievo Motinos atvaizdas Grinkiškio bažnyčioje išsiskyrė ypatinga votų gausa bei detalizuotu jų aprašymu¹¹³. Stebuklingu vadintas ir paveikslas Šv. *Baltramiejus* Alsėdžių bažnyčioje. Dalis malonėmis garsėjančių atvaizdų buvo kitų kraštų pirmavaizdžių kopijos.

Lokalinio stebuklingų paveikslų kulto sklaida matyti ir XVIII a. vidurio unitų cerkvių aprašymuose.

107 *Ibid.*, p. 311.

108 Regimanta Stankevičienė, „Šiluvos bazilikos paveikslas“, p. 45–74.

109 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 872–879.

110 *Ibid.*, p. 116.

111 *Ibid.*, p. 196.

112 *Ibid.*, p. 612.

113 *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.*, p. 682. Jo stebuklingumas vizitacijos akte yra tiesiogiai įvardytas, G. Surdokaitė spėjo, kad jis garsėjo malonėmis, nes buvo kopijuotas ant bažnyčios vėliavos: Gabija Surdokaitė, „Loreto Švč. Mergelės Marijos kartotės“, p. 138.

Šiame regione palyginus tankus buvo stebuklingų paveikslų/ikonų¹¹⁴ pasiskirstymas [5 il.]. Bresto dekanate išsiskyrė Sapiegų funduota Višnicės cerkvė, kurioje viename iš šoninių naujai pastatytų altorių buvo malonėmis garsėjęs Švč. Mergelės Marijos atvaizdas. Jis apibūdintas kaip senovinis (*antiquae picturae*), tapytas ant lentos. Visa kūrinio aplinka liudija jo išskirtinį statusą¹¹⁵. Kodenio Sapiegų funduotoje Šv. Dvasios cerkvėje taip pat stebuklais garsėjo Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, senovinis, tapytas ant medžio, puoštas dviem karūnomis, aptaisais, 12 metalinių votyvinių plokštelių ir kitomis paaukotomis puošmenomis¹¹⁶. Vysokajės cerkvės Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, senovinės tapybos ant lentos, anot vizitatoriaus, „jau apie 80 metų“ garsėjo malonėmis¹¹⁷. Cerkvė funduota LDK iždininko Povilo Sapiegos. Malonėmis garsėjo ir Zubacės bei Vahanuvo Švč. Mergelės Marijos paveikslai¹¹⁸. Abiejų cerkvių koliautorius – Polocko vaivada Aleksandras Sapiega. Bialos dekanate, Bresto vaivadijos iždininko Ignaco Ozemblovskio funduotoje Pšegalinų šventovėje, žinomas buvo „senovinės tapybos“ Švč. Mergelės Marijos paveikslas, tapytas ant lentos, su puošmenomis ir votais¹¹⁹. Kolombrodos, Piščaco ir Kijoveco Dievo Motinų atvaizdai – taip pat „senovinės tapybos“¹²⁰. Malonėmis garsėjo ir Svorų Švč. Mergelės

114 Šaltinyje dažniausiai vartojami įvardijimai „atvaizdas/paveikslas“ (*obraz*), nors pagal kai kuriuos apibūdinimus (tapyti ant lentų, senoviniai) galima numanyti, kad dažnai kalbama apie ikoninės tapybos principais grįstus atvaizdus.

115 LMAVB RS, f. 41, b. 269, l. 335: „Jeden snycerskiej roboty nowy, farbami złotemi i srebrnem malowany. W tym ołtarzu obraz Najś. P. Maryi na ręku P. Jezusa piastującej antiquae picturae na tablaturze za taftą. O którym asserunt ludzie iż cudzami i łaskami słynie, ale tych cudów, in specie odnotowanych nie znaleźliśmy. Na tym tedy obrazie sukienka per totum srebrna. Koron srebrnych dwie z kamyczkami prostemi na jednej. Tabliczek srebrnych 4. Metalik mosiężny 1. Krzyżyków mosiężnych 2. Portrecik na blascie malowany, paciorek prostych z dwoma portrecikami i krzyżykiem ołowianemi i obrączka mosiężna, sznur 4. Na zasuwce zaś portret Zwiastowania Najśw. Panny“.

116 *Ibid.*, b. 263, l. 290.

117 *Ibid.*, b. 246, l. 155.

118 *Ibid.*, b. 247, l. 163.

119 *Ibid.*, b. 273, l. 373.

120 *Ibid.*, b. 246, l. 155; b. 274, l. 380–381; b. 285, l. 454, b. 288, l. 475;

Marija, Terebunio cerkvėje net du paveikslai – *Nukryžiuotojo* ir *Dievo Motinos su Kūdikiu ir angelais*, Dobrynio cerkvėje – *Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų*¹²¹. Didelė dalis malonėmis garsėjusių Bresto dekanato paveikslų buvo Sapiegų funduotose cerkvėse. Daugelis jų apibūdinami kaip senoviniai (*antiquae picturae*), tapyti ant lentų. Galima daryti prielaidą, kad atvaizdo sena kilmė galėjo būti svarbi jo kulto sklaidos sąlyga. Didiko globa taip pat tikriausiai turėjo įtakos paveikslų kulto plėtrai.

Taigi unitų vizitacijoje matyti tam tikras ryšys tarp senos ikonos kilmės ir jos kultinio statuso, tuo tarpu importo ir kultinio statuso sąsajos šioje ir kitose tyrinėtose XVII–XVIII a. vizitacijose nurodomos retai. Tiesa, būta pavyzdžių, kai pagarba rodoma maskvietiškiems ar itališkiems atvaizdams. Vis dėlto daugumos gerbtų atvaizdų kilmė nenurodoma. Tikėtina, kad daugelis jų buvo vietinės kilmės.

Tarp nagrinėtų regionų ir religinių bendruomenių tiek Žemaitijos, tiek katalikų bažnyčių, tiek Bresto vaivadijos unitų parapijoms būdingas palyginti didelis tankumas ir stebuklingų atvaizdų gausumas. Panaši padėtis matyti ir XVIII a. pradžios Vilniaus vyskupijos vizitacijų aprašymuose. Tai ypač ryšku palyginus su kitų regionų ypač vėlyvesniais, pavyzdžiui, 1761 m. Livonijos vaivadijos parapijų bažnyčių, vizitacijų aprašymais.

Taigi vizitacijų aprašymai perteikia dinamišką besimezgančio, stiprėjančio ir nykstančio atvaizdų kulto istoriją ir leidžia įvertinti tikrąjį jo mastą. Dokumentai parodo stebuklingų paveikslų geografinę sklaidą, leidžia rekonstruoti kultinių atvaizdų ir jų kopijų topografiją.

Skirtingų bendruomenių šaltinių palyginimai liudija LDK būdingas kultūrų ir konfesinių bendruomenių sąveikas, atvaizdų paskirties, vertinimo ir kontrolės mechanizmų sąsajas. Vizitacijos taip pat atsklei-

džia stebuklingų atvaizdų kopijavimo mastą, parodo pavienius ir procesinius paveikslų importo bei jų sakralizavimo reiškinius. Pagal jas XVII a. antrą pusę ir XVIII a. galima vertinti kaip itin įvairios ir intensyvios LDK paveikslų kulto raiškos ir sklaidos metą.

Gauta 2013-05-06

RANKRAŠTINIAI ŠALTINIAI

- 1633 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijų aktai, in: VUB RS, f. 57–B53, b. 40.
1653–1654 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijų aktai, in: VUB RS, f. 57–B53, b. 42.
1668–1669 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijų aktai, in: VUB RS, f. 57–B53, b. 41.
1700 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijų aktai, in: BCz, IV 1775.
1759 m. Palenkės unitų cerkvių vizitacijų aktai, in: LMAVB RS, f. 41, b. 226–394.
1779–1788 m. Palenkės unitų cerkvių vizitacijų aktai, in: LMAVB RS, f. 17–155.

SPAUSDINTI ŠALTINIAI

- Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej i kurlandzkiej czyli piltyńskiejsz z 1761 roku*, wydał Stanisław Litak, Toruń, 1998, p. XI–XV.
Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu, parengė Romualdas Firkovičius, Vilnius, 2008.
Guttorski Bazyli Benedykt, Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przez mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana golniewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona, oprac. Józef Maroszek, Waldemar Franciszek Wilczewski, Białystok, 1996.
Kiszka Leon, *Morze łask i szczytliwości Boskich*, Supraśl, 1712.
Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m., parengė Algirdas Antanas Baliulis, Vilnius, 2010.
Stan kościołów parafialnych w diecezji wileńskiej po najściu nieprzyjacielskim 1655–1661 r., opr. Jan Kurczewski, *Litwa i Ruś*, 1/2, 1912, p. 119–124; 1/3, p. 162–169, 2/1, p. 59–63.
Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m., parengė Sigitas Jegelevičius, Vilnius, 2009.
Vijūkas-Kojalavičius Albertas, *Lietuvos istorijos įvairybės*, d. 2, Vilnius, 2004.
Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m., sudarė ir parengė Vytautas Jogėla, Vilnius, 2001.
Wizytacje generalne parafii unickich w województwie kijowskim i braclawskim po 1782 roku, opracował i wydał Marian Radwan, Lublin, 2004.

Kolombrodos ir Piščaco cerkvių koliautorius – valdovas.

121 *Ibid.*, b. 241, l. 107; b. 258, l. 253.

Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579), sudarė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis, Vilnius, 1998.

Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m., parengė Mindaugas Paknys, Vilnius, 2011.

Žemaičių vyskupijos vizitacijos aktai (1611–1651), parengė Liudas Jovaiša, Vilnius, 2011.

Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при Управлении Виленского учебного округа, t. 13, Вильна, 1902, p. 154–235.

LITERATŪRA

Aleksandravičiūtė Aleksandra, „Sakralinės dailės tyrimai Lietuvoje: specifiniai aspektai“, in: *Lietuvos dailės istorikų biuletenis 2006*, sudarytoja Jolita Mulevičiūtė, Dalia Klajumienė, Vilnius, 2006, p. 14–20.

Aleksandravičiūtė Aleksandra, „Simbolinės potridentino altoriaus deko prasmės“, in: *Tridento Visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai: Susirinkimo idėjų suvokimas ir sklaida Vidurio Europos Rytuose*: Mokslinių straipsnių ir studijų rinkinys, sudarytoja Aleksandra Aleksandravičiūtė, Vilnius, 2009, p. 279–311.

Freedberg David, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Responce*, Chicago, London, 1988.

Gil Andzej, *W kręgu dziejów i kultury Kościołów wschodnich w Rzeczypospolitej*, Siedlce, 2009.

Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, Vilnius, 2009.

Janocha Michał, „Niekotėre aspekty ikonografii unickiej na terenie Rzeczypospolitej“, in: *Śladami unii brzeskiej*, red. Radosław Dobrowolski, Mariusz Zemło, Lublin, Supraśl, 2010, p. 495–543.

Jovaiša Liudas, „Žemaičių vyskupijos papirinių bažnyčių pastatai XVII a. I pusėje“, in: *Menotyra*, 2006, t. 44, Nr. 3, p. 1–11.

Kałamajska-Saeed Maria, „Obraz czy ikona. O losach pewnego wizerunku Matki Boskiej Sokalskiej“, in: *Sarmatia semper viva*, red. Jerzy Baranowski [et al.], Warszawa, 1993, p. 155–165.

Kiaupa Zigmantas, *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, t. VII, d. I, Vilnius, 2012, p. 347–351.

Kołbuk Witold, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej okolo 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin, 1998.

Krasny Piotr, *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596–1914*, Kraków, 2003.

Kruk Mirosław Piotr, „Deisus dawną zwyczajną robotą y malowaniem – kilka uwag na marginesie inwentarzy cerkiewnych“, in: *Ars Graeca. Ars Latina. Studia dedykowane Profesor Annie Różyckiej-Bryzek*, red. Wojciech Bałus [et al.], Kraków, 2001, p. 207–230.

Kruk Mirosław Piotr, *Ikony-obrazy w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków, 2011.

Kulak Aneta, „Ołtarz czy ikonostas? O wyposażeniu podlaskich cerkwi na początku XVIII wieku“, in: *Śladami unii brzeskiej*, red. Radosław Dobrowolski, Mariusz Zemło, Lublin, Supraśl, 2010, p. 577–586.

Lietuvos sakralinė dailė, t. II: *Šiaulių vyskupija*, d. 1: *Joniškio dekanatas*, kn. 1: *Balkaičiai-Joniškis*, sudarė Dalia Vasiliūnienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, Vilnius, 2011, p. 216.

Litak Stanisław, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin, 2006.

Noreen Kirstin, „The icon of Santa Maria Maggiore, Rome: an image and its afterlife“, in: *Renaissance Studies*, 2005, vol. 19, No 5, p. 660–672.

Paliušytė Aistė, „1647 m. Liubčios kunstkameros inventorius“, in: *Menotyra*, 1996, Nr. 2, p. 43–63.

Paliušytė Aistė, „XVII–XVIII amžiaus Kauno miestiečių paveikslų rinkiniai: temos ir funkcijos“, in: *Socialinių tapatumų reprezentacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, (ser. *Dailės istorijos studijos 4*), Vilnius, 2011, p. 492–506.

Račiūnaitė Tojana, „Jausmų kelionė ir stebuklingųjų atvaizdų kopijos“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, sudarė Marius Iršėnas, Gabija Surdokaitė, p. 41–59.

Račiūnaitė Tojana, „LDK stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų apmąstymo būdai: istoriografinės pastabos“, in: *Virgo Venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, (ser. *Religinės kultūros paveldo studijos 3*), sudarytoja Gabija Surdokaitė, Vilnius, 2011, p. 54–69.

Račiūnaitė Tojana, „Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Dievo Motinos paveikslas ir jo stebuklų knyga „Mistinis fontanas...“. Stebuklo vieta ir laukas“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2002, t. 25: *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 225–242.

Račiūnaitė Tojana, „Marijos puošmenos: šventųjų relikvijos Kodenio Šv. Onos bažnyčioje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 129–148.

Račiūnaitė Tojana, „Meno kūrinys ir istorija: žinojimas, matymas, vaizdavimas“, in: *Naujasis Židinyš-Aidai*, 2010, Nr. 1–2, p. 23–28.

Sygowski Paweł, „Cerkwie w dekanacie hołubickim unickiej diecezji „Polskopołockiej“ w świetle wizytacji z 1789 roku“, in: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, (ser. *Dailės istorijos studijos 2*), sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius, 2006, p. 276–304.

Stankevičienė Regimanta, „Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas: kultas ir kartotės Lietuvoje“, in: *Acta Academia Artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, sudarė Marius Iršėnas, Gabija Surdokaitė, p. 155–169.

Stankevičienė Regimanta, „Kai kurie Lietuvos XVI–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“, in: *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*, sudarytoja Aleksandra Aleksandravičiūtė, Vilnius, 1994, p. 139–172.

Stankevičienė Regimanta, *Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“: tyrimai restauravimas*, Vilnius, 2008.

Stankevičienė Regimanta, „Stebuklingi Lietuvos dominikonų provincijos paveikslai“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2002, t. 25: *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 195–206.

- Stankevičienė Regimanta, „Šiluvos bazilikos paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“. Istorinis ir ikonografinis kontekstas“, in: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis 6 (2002–2003)*, Vilnius, 2005, p. 45–74.
- Surdokaitė Gabija, „Loreto Švč. Mergelės Marijos kartotės Lietuvoje“, in: *Virgo Venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, (ser. *Religinės kultūros paveldo studijos 3*), sudarytoja Gabija Surdokaitė, Vilnius, 2011, p. 128–146.
- Tomalska Joanna, „Unickie ikony na Podlasiu w XVII–XVIII wieku“, in: *Śladami unii bzeskiej*, red. Radosław Dobrowolski, Mariusz Zemło, Lublin, Supraśl, 2010, p. 559–576.
- Vaišvilaitė Irena, „Kopijavimo ir pavyzdžio problema XVII a. Lietuvos dailėje. Kelios pastabos apie XVII a. Lietuvos meninę sąmonę“, in: *Menotyra*, Nr. 16, 1988, p. 19–25.
- Wereda Dorota, „Cerkiew unicka jako element pogranicza kultur na terytorium województwa brzeskiego w XVIII wieku“, in: *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Zbiór studiów*, red. Andrzej Gil, Lublin, 2005, p. 251–264.
- Wereda Dorota, „Fundacje cerkiewne w miastach zachodniej części województwa brzeskiego w XVIII wieku“, in: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, (ser. *Dailės istorijos studijos 2*), sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius, 2006, p. 265–266.
- Wereda Dorota, „Wizualizacja jako metoda tworzenia prestiżu hierarchów unickich w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku“, in: *Socialinių tapatumų reprezentacijos LDK kultūroje*, (ser. *Dailės istorijos studijos 4*), sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius, 2010, p. 342–360.
- Wilczewski Waldemar Franciszek, „Jeszcze o wizytacji biskupa Mikołaja Słupskiego“, in: *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, 74 (2001), p. 481–487.
- Wilczewski Waldemar Franciszek, „Rzeczy „ruskie-moskiewskie“ w kościołach rzymskokatolickich diecezji wileńskiej w świetle akt wizytacyjnych i inwentarzy z XVII wieku“, in: *Series Byzantina V: Studia nad sztuką bizantyjską i postbizantyjską*, Warszawa, 2007, p. 106–121.
- Wilczewski Waldemar Franciszek, „Wizytacja diecezji wileńskiej przeprowadzona przez biskupa Mikołaja Słupskiego. Czas trwania i zasięg“, in: *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, 72 (1999), p. 473–487.
- Ікананіс Беларусі XV–XVIII стагоддзяў*, склад. Надежда Высоцкая, Мінск, 1998.
- Музей старажытнабеларускай культуры*, уклад. Аляксандр Ярашэвіч, Мінск, 2004.

THE SPREAD OF CULT IMAGES IN THE 17–18TH C. IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA: CANONICAL VISITATIONS' DATA

Aistė Paliušytė

KEYWORDS: cult image, copy, representation of paintings, reception, votives, Grand Duchy of Lithuania.

SUMMARY

The article focuses on the spread and functions of cult images according to descriptions of canonical visitations to the Catholic and Uniate Churches in the 17–18th c. It analyses the representation of cult images and also the descriptions of their surroundings that highlighted cult status of paintings. Comparing sources from different time periods and confessions, the relations between different cultures and confessions prevalent in the Grand Duchy of Lithuania (hereinafter referred to as GDL) become evident. Moreover, the purpose of images, their valuation and the mechanics of control come to light.

The links between the origin of images and their cult status are researched. The visitations fleetingly reveal the occurrences of image import. In the first half of the 17th c. the import of Moscow icons was an ongoing process in the GDL. The images of Italian origin are rarely recorded. There is a certain link between ancient origin of icon and its cult status in the visitations of the Uniate Church, but the link between import and cult status is rarely mentioned. Some cases in respect to images from Moscow or Italy are recorded. However, the origin of most of the respected images is not mentioned, although it is most likely to be local.

The descriptions of the visitations reveal the spread of famous cult image copies and pinpoint the most respected images. The most popular copies were of the Częstochowa Virgin Mary image. Some of them were housed in the Uniate Churches in Podlasie and are described in the article. Just like in the rest of Europe, in the GDL the images of the Blessed Virgin Mary of Loreto and Santa Maria Maggiore were popular as were the local cult images

of the GDL as well. Visitations point to the geographic spread of miraculous images and allow the creation of detailed maps of cult images and their copies. The sources analysed recount the dynamics and scope of image cult in the 17–18th c. in the GDL.